

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Формування компетентності
«підприємливість і фінансова грамотність»
учнів 9 класу на прикладі вивчення
українських меценатів**

студентки IV курсу, групи СОІз–41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Жолобчук Марії Василівни

Керівник:

Міщук Андрій Іванович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Райківський Ігор Ярославович

доктор історичних наук, професор

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в освітньому процесі: український і зарубіжний досвід.....	8
РОЗДІЛ 2. Педагогічні аспекти розвитку підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу.....	23
РОЗДІЛ 3. Методичні підходи до формування підприємливості та фінансової грамотності на прикладі вивчення українських меценатів у 9 класі ЗЗСО.....	34
РОЗДІЛ 4. Проєктно-дослідницька діяльність учнів, як один із ефективних інструментів формування підприємливості та фінансової грамотності.....	51
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9 класу є актуальним завданням сучасної освіти в умовах соціально-економічних трансформацій, розвитку ринкових відносин і впровадження компетентнісного підходу, задекларованого в концепції Нової української школи. Підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку економічного мислення, уміння приймати відповідальні фінансові рішення, усвідомлювати цінність підприємницької ініціативи та соціальної відповідальності, що зумовлює необхідність пошуку ефективних педагогічних і методичних засобів формування зазначеної компетентності.

Водночас аналіз українського й зарубіжного педагогічного досвіду свідчить про недостатню розробленість методик, які поєднували б формування підприємливості та фінансової грамотності з національно орієнтованим змістом навчання. Звернення до прикладів діяльності українських меценатів дозволяє розкрити підприємництво не лише як економічну, а й як соціально значущу діяльність, інтегрувати фінансові знання з громадянським і моральним вихованням, а також підвищити мотивацію учнів до навчання.

Внесок автора полягає в теоретичному узагальненні підходів до формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність», визначенні педагогічних умов її розвитку в учнів 9 класу, а також у розробці та обґрунтуванні методичних підходів до вивчення українських меценатів як ефективного змістового ресурсу формування зазначеної компетентності. Особливу увагу приділено використанню проєктно-дослідницької діяльності учнів як практичного інструменту розвитку підприємливості та фінансової грамотності в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Об'єкт дипломної роботи – процес формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9 класу в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Предмет дипломної роботи – педагогічні та методичні підходи до формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9

класу на прикладі вивчення діяльності українських меценатів, зокрема із використанням проектно-дослідницької діяльності.

Мета дипломної роботи – теоретично обґрунтувати та методично розробити ефективні підходи до формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9 класу на прикладі вивчення діяльності українських меценатів у закладі загальної середньої освіти.

Для реалізації поставленої мети було поставлено наступні *завдання*:

1. Обґрунтувати теоретичні основи формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в освітньому процесі: український і зарубіжний досвід;
2. Визначити педагогічні аспекти розвитку підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу;
3. Дослідити методичні підходи до формування підприємливості та фінансової грамотності на прикладі вивчення українських меценатів у 9 класі ЗЗСО;
4. З'ясувати можливості проектно-дослідницької діяльності учнів, як одного з ефективних інструментів формування підприємливості та фінансової грамотності.

Стан наукової розробки. Проблема формування підприємливості та фінансової грамотності учнів у контексті вивчення історії України набуває особливої актуальності в умовах Нової української школи, яка передбачає розвиток ключових компетентностей та практичних умінь школярів. Сучасні освітні підходи підкреслюють необхідність інтеграції знань з різних предметів, зокрема історії, для формування економічної, фінансової та соціальної компетентності учнів, а також розвитку їхнього критичного мислення та підприємливості.

Наукові дослідження демонструють різноманітні методики формування цих компетентностей. Так, Р. Баландюк пропонує застосування історичного матеріалу для розвитку економічного мислення та практичних навичок планування, акцентуючи на прикладах діяльності українських меценатів. О.Пометун та Н. Гупан Н. розробляють компетентнісно орієнтовану методику навчання історії, що

передбачає міжпредметні зв'язки та активне залучення учнів у дослідницьку діяльність. О. Кобильська демонструє практичні способи реалізації ключових компетентностей на уроках громадянської та історичної освітньої галузі через інтерактивні завдання та групові проекти.

П. Мороз детально висвітлює роль проектно-дослідницької діяльності в навчанні історії, підкреслюючи її значення для розвитку навичок аналізу, критичного мислення та прийняття рішень. Л. Хохлова та І. Чирка наголошують на інтегрованих підходах, які поєднують знання з різних дисциплін для формування підприємливості та фінансової грамотності. О. Часнікова додає важливий аспект ціннісного виховання, показуючи, як через навчальні активності формуються особисті життєві цінності учнів.

Г. Назаренко та Н. Бондаренко приділяють увагу міжпредметним підходам, які узгоджують навчальні цілі з практичною діяльністю учнів, формуючи їхню здатність до підприємливості, відповідальності та фінансового планування. А. Кучеренко розширює цю концепцію, показуючи, як використання історичного матеріалу та інтерактивних методів підвищує мотивацію учнів та сприяє ефективному засвоєнню знань.

Важливий аспект досліджень стосується використання прикладів українських меценатів як моделей для розвитку підприємливості та соціальної активності. Це поєднує історичний контекст із практичним застосуванням економічних знань, що підтверджують підходи Н. Бондаренко та Р. Баландюк.

Завдяки роботам Н. Бібік, Г. Назаренко та О. Кобильської, стає зрозуміло, що формування підприємливості та фінансової грамотності потребує комплексного підходу, що включає: історичні приклади, проектно-дослідницьку діяльність, інтеграцію з іншими предметами та активне залучення учнів у практичну діяльність. Стан наукової розробки проблеми свідчить про те, що подальше дослідження методик формування підприємливості через історичні приклади є важливим для розвитку компетентностей учнів та практичної педагогічної діяльності автора.

Методологічною основою дипломної роботи є поєднання педагогічних та теоретико-наукових підходів до формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9 класу; у процесі дослідження використовувалися такі методи: аналіз наукової літератури, який дозволяє систематизувати сучасні підходи та концепції розвитку підприємливості; порівняльний аналіз, що дає змогу зіставляти різні педагогічні моделі та визначати ефективні підходи; узагальнення, що сприяє виокремленню ключових принципів формування фінансової грамотності; систематизація, які дозволяють структурувати теоретичний матеріал і визначити логіку взаємозв'язку між компетентностями; а також методи моделювання та концептуального проектування навчальних процесів, що забезпечують наукову обґрунтованість розроблених рекомендацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для організації освітнього процесу у 9 класі з метою формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність»; запропоновані методичні підходи та рекомендації можуть бути впроваджені в навчальні програми з історії та інтегрованих курсів, а також у проєктно-дослідницькі завдання, що сприятиме розвитку навичок управління фінансовими ресурсами, підприємливості та соціальної активності учнів; результати дослідження можуть слугувати основою для підготовки навчальних посібників, розробки педагогічних програм і методичних рекомендацій для вчителів історії та громадянської освіти, а також використовуватися в освітніх експериментах та проєктній діяльності учнів.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному обґрунтуванні методичних підходів до формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9 класу на прикладі вивчення українських меценатів, що раніше не було системно висвітлено у педагогічній літературі; вперше запропоновано інтеграцію проєктно-дослідницької діяльності та історичного матеріалу як засобу розвитку фінансових, підприємницьких та соціальних компетентностей; окреслено конкретні методичні рекомендації для вчителів історії та громадянської освіти щодо організації навчальної діяльності з використанням прикладів видатних українських діячів, що дозволяє поєднати теоретичну підготовку учнів із практичними

навичками управління ресурсами та соціальною активністю; у роботі систематизовано сучасні підходи до компетентнісного навчання, адаптовані до вимог Нової української школи.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота бакалавра складається із вступу, чотирьох розділів, загального висновку та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок, із них основної частини 62 сторінки. Список використаних джерел містить 52 найменувань, 2 таблиці та 5 додатків.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в освітньому процесі: український і зарубіжний досвід

У ХХІ столітті освіта суттєво трансформується в напрямі не лише передавання знань, а й розвитку ключових компетентностей, що забезпечують здатність особистості функціонувати в складних соціально-економічних умовах. Однією з таких є компетентність «підприємливість і фінансова грамотність», яка поєднує знання про економіку, фінанси та ресурси з умінням і мотивацією ефективно їх застосовувати на практиці. Згідно з Концепцією Нової української школи, сучасний випускник повинен мати не лише академічні знання, але й уміння жити, працювати і навчатися в умовах відкритого суспільства, серед яких – здатність розуміти економічні процеси та управляти власними ресурсами [21, с. 114].

Компетентність «підприємливість і фінансова грамотність» включає:

- знання економічних понять (доходи, витрати, бюджет, кредит, інвестиції тощо);
- уміння аналізувати фінансові ситуації, планувати бюджет;
- навички приймати фінансові рішення та оцінювати ризики;
- ціннісні установки на відповідальність, підприємницьку ініціативу та соціальну активність.

У науковій літературі ця компетентність часто описується як інтегративна якість, що охоплює когнітивні, операційні та мотиваційно-ціннісні компоненти. Так, В. Власов акцентує увагу саме на поєднанні знань і практичних вмінь, які дозволяють особі ефективно діяти в економічних умовах життя та праці [12, с. 176].

У методологічному плані компетентність виступає не лише як набір знань, а як здатність діяти в умовах невизначеності, використовуючи широку сукупність ресурсів – інформаційних, соціальних і фінансових – для досягнення цілей особистісного й соціального характеру.

Далі розглянемо більш детально характеристику теоретичних підходів до формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в освітньому процесі.

1. Компетентнісний підхід

Значущість цього підходу зумовлена тим, що він змінює саму логіку навчання: у центрі уваги перебуває не обсяг засвоєної інформації, а здатність учня використовувати знання в реальних життєвих ситуаціях. У шкільному курсі історії це особливо важливо, оскільки історична освіта має не лише інформативну, а й світоглядну, соціалізувальну та практичну функцію. Саме тому вивчення історії створює широкі можливості для формування в учнів підприємливості та фінансової грамотності не як сукупності ізольованих знань, а як здатності осмислювати економічні явища, аналізувати історичний досвід господарювання та застосовувати його для розуміння сучасного суспільного життя.

Компетентнісний підхід розглядає знання як засіб досягнення особистісних і соціальних результатів, а не як самоціль. У цьому контексті підприємливість і фінансова грамотність трактується як інтегрована якість особистості, що формується в процесі активної навчальної діяльності та виявляється у здатності учня критично мислити, приймати обґрунтовані рішення, аналізувати ризики, оцінювати наслідки власного вибору й адаптуватися до змін. Такий підхід підтверджується дослідженнями Г.Г.Яковенко, де наголошується, що основою сформованої компетентності є не сума окремих знань чи вмінь, а їх цілісне поєднання з досвідом діяльності, ціннісними орієнтаціями та активною життєвою позицією особистості [25, с. 87]. Отже, у межах компетентнісного підходу важливо формувати в учнів не лише знання про економічні явища, а насамперед здатність діяти – самостійно, відповідально й усвідомлено.

У площині історичної освіти це означає, що учень має не просто знати факти про розвиток торгівлі, виникнення грошей, господарське життя суспільств чи економічні причини історичних подій, а вміти аналізувати ці явища як приклади людської економічної поведінки. Наприклад, вивчаючи історію Стародавнього світу, учні не лише знайомляться з появою перших монет, податків чи товарного

обміну, а й осмислюють, чому суспільства перейшли від натурального господарства до обміну, як гроші змінили економічні відносини між людьми та чому фінансові механізми стали основою функціонування держави. У такому випадку історичне знання перестає бути лише інформацією про минуле й перетворюється на інструмент розуміння логіки економічного розвитку.

У межах компетентнісного підходу важливо визначити, що саме формують у школярів: не стільки знання про гроші, скільки здатність застосовувати фінансові знання та підприємницьке мислення у процесі аналізу історичних і сучасних ситуацій. Це означає, що компетентність є процесуальною, а не статичною: вона не зводиться до запам'ятовування понять, а формується через практичну діяльність, аналіз, рефлексію, порівняння та самостійне прийняття рішень. Саме тому на уроках історії доцільно використовувати не лише пояснення й відтворення матеріалу, а й завдання, що спонукають учнів мислити в категоріях вибору, вигоди, відповідальності, ресурсу, ризику та наслідку [27, с. 21].

Компетентнісний підхід у викладанні історії передбачає зміну ролі учня в освітньому процесі. Учень уже не є пасивним споживачем готової інформації, а виступає активним суб'єктом пізнання, який аналізує, порівнює, оцінює, аргументує та робить висновки. Саме в такій діяльності формується підприємливість як здатність бачити можливість, шукати шляхи розв'язання проблеми, діяти ініціативно та прогнозувати результат. Наприклад, під час аналізу причин і наслідків Великих географічних відкриттів учні можуть не лише визначати історичні події, а й осмислювати їх як приклад підприємницької ініціативи, пов'язаної з пошуком нових торговельних шляхів, ресурсів і ринків. Це дозволяє побачити, що підприємливість в історичному контексті є не лише економічною категорією, а й рушійною силою суспільного розвитку.

В. Ролік зазначає, що формування фінансової грамотності в межах компетентнісного підходу в історичній освіті також передбачає розвиток уміння аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між економічними рішеннями та суспільними наслідками. Учень має навчитися розуміти, як господарські рішення впливали на розвиток держав, чому економічні кризи ставали причиною

соціальних конфліктів, як податкова політика визначала рівень добробуту населення, чому нерівномірний розподіл ресурсів породжував соціальну напругу. Наприклад, аналізуючи економічні причини Французької революції чи промислового перевороту, учні не лише засвоюють історичний зміст, а й формують здатність бачити взаємозв'язок між ресурсами, виробництвом, працею, доходами й соціальними змінами [38, с. 17].

Компетентнісний підхід також передбачає тісний зв'язок навчального змісту з життєвим досвідом учня. Це особливо важливо для формування підприємливості та фінансової грамотності, адже ці компетентності не можуть бути сформовані лише на рівні абстрактних понять. Вони потребують перенесення знань у життєву площину. Саме тому в курсі історії доцільно організовувати навчання так, щоб учень міг співвідносити історичний досвід із сучасністю: порівнювати давні й сучасні форми торгівлі, аналізувати еволюцію грошей, співвідносити історичні моделі господарювання з сучасними економічними практиками, оцінювати зміни в ролі праці, власності та підприємництва. Такий підхід дозволяє зробити історичне знання практично значущим і соціально цінним [42].

Діяльнісний підхід передбачає формування компетентності через активну участь учнів у реальних або змодельованих видах діяльності, у межах яких знання не просто засвоюються, а застосовуються для розв'язання конкретних практичних завдань. На відміну від пояснювально-репродуктивної моделі навчання, де учень переважно відтворює готову інформацію, діяльнісний підхід орієнтує освітній процес на практичну дію, самостійний пошук рішень, аналіз ситуацій і рефлексію результатів. У контексті формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» це має особливе значення, оскільки така компетентність не може бути сформована лише через запам'ятовування економічних понять чи історичних фактів. Вона виникає в процесі безпосереднього залучення учня до діяльності, що моделює ситуації вибору, планування, розподілу ресурсів, оцінювання ризиків і прийняття рішень. Саме тому діяльнісний підхід є одним із найбільш продуктивних у формуванні підприємливості та фінансової грамотності в межах історичної освіти середньої школи.

У межах діяльнісного підходу, стверджує О. Часнікова історичний матеріал розглядається не лише як зміст для вивчення, а як практичне середовище, у якому учень може діяти, аналізувати, моделювати та приймати рішення. Історична освіта має значний потенціал для реалізації цього підходу, оскільки дає змогу працювати з конкретними соціально-економічними ситуаціями минулого, що можуть бути реконструйовані в навчальному процесі як моделі для практичного аналізу. У такому форматі учні не лише дізнаються про господарське життя суспільств, торгівлю, податки, фінансові реформи чи економічні причини історичних подій, а й включаються в активну роботу з цими явищами: аналізують ресурси, порівнюють витрати, прогнозують наслідки, обирають стратегії дій. Завдяки цьому історичний матеріал перестає бути лише предметом теоретичного вивчення й перетворюється на інструмент формування практичних життєвих умінь [7, с. 9].

П. Мороз підкреслює важливість проєктно-дослідницької діяльності як механізму формування не лише знань, а й умінь їх застосовувати, що особливо актуально для уроків історії, де економічні та фінансові ситуації історичних контекстів можуть слугувати своєрідним «майданчиком» для активної діяльності учнів [20, с. 98]. Саме проєктна й дослідницька робота в межах діяльнісного підходу дозволяє перенести акцент із засвоєння готових історичних висновків на самостійне конструювання знань через практичну діяльність. Наприклад, учні можуть досліджувати структуру витрат селянського господарства в добу Київської Русі, аналізувати торговельні маршрути українських земель у ранньомодерний період, моделювати бюджет міщанської родини XVIII століття або порівнювати економічні наслідки різних історичних реформ. У такій роботі знання виступають не кінцевою метою, а ресурсом для діяльності, аналізу та прийняття рішень.

Діяльнісний підхід дозволяє залучити учнів до симульованих фінансових ситуацій, бізнес-кейсових завдань, економічних ігор, історичних реконструкцій, мініпроєктів та навчальних досліджень, що сприяє розвитку практичних умінь планування, аналізу, прогнозування та прийняття рішень. Наприклад, під час вивчення теми «Середньовічне місто» учням можна запропонувати змоделювати роботу ремісничої майстерні: визначити, які ресурси потрібні для виготовлення

товару, скільки коштуватиме виробництво, як сформувати ціну, яким буде прибуток і від чого він залежатиме. У межах теми про Великі географічні відкриття учні можуть виконати роль купців або мореплавців і визначити, чи доцільно фінансувати експедицію, які ризики вона містить, які ресурси потребує та який прибуток може принести. У такий спосіб історичний сюжет стає основою для формування підприємницького мислення, адже учень вчиться оцінювати вигоду, ризик, ресурси й наслідки рішень [19, с. 28].

Особливу цінність діяльнісного підходу становить його здатність формувати в учнів уміння працювати з реальними або наближеними до реальності даними. У процесі історичного навчання це може реалізовуватися через аналіз вартості товарів у різні історичні періоди, порівняння доходів і витрат представників різних соціальних груп, дослідження змін у податковій системі, аналіз фінансових причин соціальних конфліктів або реформ. Наприклад, учні можуть порівнювати, скільки коштували хліб, тканина чи ремісничі вироби в різні історичні епохи, як змінювалася купівельна спроможність населення, чому одні групи населення мали більше економічних можливостей, ніж інші. Такі завдання формують не лише історичне мислення, а й здатність аналізувати фінансову інформацію, працювати з цифрами, робити висновки на основі даних та інтерпретувати економічні показники [16, с. 201].

Діяльнісний підхід також дає змогу формувати в учнів практичні навички фінансового мислення через моделювання ситуацій прийняття рішень. Учні можуть планувати умовний бюджет історичного персонажа, розподіляти ресурси в умовах обмежень, визначати пріоритети витрат, оцінювати прибутки й втрати, аналізувати наслідки господарських рішень. Наприклад, у межах теми про індустріальне суспільство можна запропонувати учням скласти бюджет робітничої родини XIX століття й визначити, як зміниться її добробут у разі зростання цін або втрати роботи. Подібні завдання допомагають учням зрозуміти, що фінансова грамотність полягає не лише в умінні рахувати кошти, а й у здатності приймати обґрунтовані рішення в умовах вибору та невизначеності.

Не менш важливим є те, що діяльнісний підхід формує в учнів уміння аналізувати наслідки прийнятих рішень і прогнозувати подальші дії. Це особливо значуще для розвитку підприємливості, оскільки підприємливість передбачає не лише ініціативність, а й відповідальність за результат. У межах історичного навчання учні можуть оцінювати, до чого призвели ті чи інші економічні рішення в історії: як податковий тиск впливав на суспільство, чому невдалі реформи викликали кризи, як нераціональне використання ресурсів послаблювало держави. Такий аналіз формує вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати ризики й прогнозувати можливі наслідки власних рішень, що є ключовою складовою фінансової грамотності [22, с. 64].

Міжпредметний підхід, на думку А. Кузнецової, передбачає інтеграцію змісту різних навчальних предметів, що дає змогу розглядати підприємливість і фінансову грамотність не як ізольований компонент окремої дисципліни, а як наскрізну компетентність, яка формується послідовно й системно в різних освітніх контекстах. У межах сучасної шкільної освіти це має принципове значення, оскільки підприємливість і фінансова грамотність за своєю природою не належать виключно до економічної сфери. Вони охоплюють уміння аналізувати інформацію, працювати з даними, приймати рішення, оцінювати ризики, планувати діяльність, розуміти соціальні процеси, діяти відповідально та передбачати наслідки власного вибору. Саме тому їх ефективне формування можливе лише за умови міжпредметної інтеграції, коли знання з історії, математики, громадянської освіти, географії та інших дисциплін поєднуються в єдину систему практичного застосування [7, с. 8].

У межах міжпредметного підходу підприємливість і фінансова грамотність постають як результат синтезу знань, умінь і способів діяльності, що формуються на перетині кількох навчальних галузей. Такий підхід забезпечує розширення контексту для застосування знань, дозволяє поєднувати історичний, математичний, економічний і соціальний зміст, а також формує в учнів цілісне бачення суспільних процесів. Для історичної освіти це особливо важливо, оскільки історія як навчальний предмет природно інтегрує політичні, економічні, соціальні та

культурні аспекти розвитку суспільства. Відповідно, вона створює сприятливе підґрунтя для міжпредметного осмислення підприємливості та фінансової грамотності як життєво важливої компетентності.

Ю.П.Бойчук у своїх дослідженнях показує, що зміст уроків історії має значний потенціал для формування підприємницького мислення саме через інтеграцію з іншими навчальними предметами, зокрема математикою, громадянською освітою та географією [28, с. 201]. Така інтеграція дозволяє учням не лише глибше зрозуміти історичні процеси, а й побачити їхню практичну значущість у сучасному житті. Історія в цьому контексті виступає не лише як джерело знань про минуле, а як змістовий центр, навколо якого вибудовується міжпредметне осмислення економічних і соціальних явищ.

Найбільш очевидним і продуктивним є зв'язок історії з математикою. Саме математика забезпечує інструментарій для аналізу кількісних показників, розрахунків, порівняння даних, побудови таблиць і графіків, що дає змогу учням працювати з економічною інформацією не лише описово, а й аналітично. Наприклад, під час вивчення теми «Господарство Київської Русі» учні можуть не лише аналізувати особливості торгівлі та ремесел, а й виконувати практичні математичні завдання: обчислювати прибуток від продажу товару, порівнювати витрати на виробництво ремісничих виробів, визначати умовний бюджет купця. У такій роботі історичний зміст поєднується з математичними вміннями аналізу числових даних, а підприємливість формується через здатність оцінювати ресурси, витрати та результат [33, с. 95].

Наприклад, у 7 класі під час вивчення середньовічної торгівлі учням можна запропонувати інтегроване завдання: купець придбав 20 метрів тканини по 3 срібні монети за метр і продав її по 5 монет. Учні мають обчислити загальні витрати, прибуток і визначити, чи була така торгівля вигідною. Це завдання одночасно поєднує історичний контекст, математичні обчислення та елементи фінансового аналізу. Учень не просто розв'язує приклад, а вчиться мислити в категоріях витрат, доходу, прибутку й доцільності господарської діяльності.

Не менш важливою є інтеграція історії з громадянською освітою. Такий зв'язок дозволяє розглядати підприємливість і фінансову грамотність не лише як економічні, а і як соціально відповідальні компетентності. У межах цієї інтеграції учні вчаться усвідомлювати взаємозв'язок між економічними рішеннями, правами людини, суспільною відповідальністю та функціонуванням держави. Наприклад, під час вивчення теми «Податки і повинності в ранньомодерних державах» учні можуть обговорювати не лише історичні форми оподаткування, а й порівнювати їх із сучасною податковою системою, аналізувати, чому громадяни сплачують податки, як вони впливають на функціонування держави та які права забезпечуються завдяки бюджетним надходженням. У такому випадку історія поєднується з громадянською освітою, а фінансова грамотність набуває соціального змісту [34, с. 382].

Наприклад, учням можна запропонувати порівняльне завдання: зіставити податкову систему Речі Посполитої та сучасної України, визначити, хто сплачував податки, на що вони витрачалися, які соціальні наслідки мало податкове навантаження. Таке завдання формує не лише історичне розуміння, а й здатність критично оцінювати роль податків у функціонуванні суспільства, що є важливою складовою фінансової грамотності.

Важливим є також міжпредметний зв'язок історії з географією, оскільки саме географічний чинник значною мірою визначає економічний розвиток суспільств, торговельні маршрути, доступ до ресурсів і господарську спеціалізацію регіонів. Поєднання історичного та географічного змісту дає змогу учням краще зрозуміти, як природні умови, розташування територій, доступ до морів, корисних копалин чи торговельних шляхів впливали на розвиток економіки. Наприклад, під час вивчення Великих географічних відкриттів учні можуть не лише аналізувати історичні передумови морських експедицій, а й визначати на карті торговельні маршрути, оцінювати їх економічну вигоду, порівнювати ризики різних шляхів і прогнозувати можливі прибутки. У цьому випадку історія поєднується з географією, а підприємливість формується через просторове мислення, оцінку ресурсів і стратегічне планування, доповнює А. Кучеренко [36, с. 222].

Доцільною є й інтеграція історії з правознавчим та соціальним змістом, що дозволяє учням усвідомити зв'язок між економічною діяльністю, соціальними нормами та правовим регулюванням. Наприклад, аналізуючи розвиток цехового виробництва в середньовічних містах, учні можуть дослідити, як регулювалася економічна діяльність, хто мав право займатися ремеслом, які обмеження існували для торгівлі та як це впливало на конкуренцію. Такі завдання допомагають зрозуміти, що підприємливість завжди функціонує в межах певних соціальних і правових правил, а отже потребує не лише ініціативності, а й відповідальності [39].

Системний підхід розглядає формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» як цілісний, багаторівневий і взаємопов'язаний процес, результативність якого залежить не від окремого методу чи навчального прийому, а від узгодженої взаємодії багатьох компонентів освітньої системи. У межах цього підходу компетентність не формується спонтанно або лише завдяки засвоєнню окремих знань, а постає як результат системної організації освітнього процесу, де поєднуються зміст навчання, педагогічні умови, спеціально дібрані методики, мотивація учнів, практична діяльність та ширший соціальний контекст. Саме тому системний підхід дозволяє розглядати формування підприємливості й фінансової грамотності не як епізодичний елемент навчання, а як послідовний і логічно вибудований процес, що охоплює всі рівні шкільної освіти.

У межах системного підходу, Т.Ю.Бортнюк вбачає, що принципово важливим є поєднання теоретичного й практичного складників навчання. Теоретичні знання – про економічні явища, фінансові інструменти, історичні форми господарювання, податкові системи, торгівлю, ресурси та ринки – мають не існувати ізольовано, а постійно підкріплюватися практичною діяльністю, що дозволяє учневі застосовувати їх у змодельованих або реальних ситуаціях. Лише за такої умови знання переходять у практичну площину й набувають ознак компетентності. Для історичної освіти це означає, що вивчення економічних аспектів історичного розвитку має поєднуватися з практичним аналізом історичних ситуацій, моделюванням господарських рішень, оцінюванням наслідків

економічного вибору та застосуванням знань у міжпредметному контексті [30, с. 137].

Системний підхід також передбачає, що формування фінансової грамотності не може бути завданням лише одного навчального предмета. Воно має реалізовуватися як наскрізний компонент освітнього процесу, який підтримується на різних рівнях і в різних формах навчальної діяльності. У цьому контексті історична освіта виконує важливу функцію, оскільки дозволяє учням побачити економічні процеси в динаміці, зрозуміти історичні причини формування фінансових систем, простежити взаємозв'язок між ресурсами, владою, працею, виробництвом і суспільним розвитком. Завдяки цьому знання з історії стають не лише джерелом інформації про минуле, а й основою для формування системного економічного мислення.

Важливим складником системного підходу є створення відповідних педагогічних умов, за яких формування компетентності стає цілеспрямованим і безперервним. Йдеться про методично продуману організацію навчання, добір практикоорієнтованих завдань, поступове ускладнення змісту, зв'язок із життєвим досвідом учнів, формування позитивної мотивації та забезпечення постійного зворотного зв'язку. Системність у цьому випадку означає не лише послідовність, а й наступність: кожен новий етап навчання має спиратися на попередній і водночас розширювати його (Н. Кугай, А. Володько) [35, с. 53].

Показовим у цьому контексті є досвід країн Європейського Союзу, де фінансова грамотність розглядається як одна з ключових компетентностей для життя. Зокрема, у Великій Британії поняття грошей, бюджету, заощадження та фінансових рішень починають вивчати вже в початковій школі, поступово ускладнюючи зміст у середніх і старших класах. На наступних етапах навчання учні виконують практичні вправи з планування особистого бюджету, аналізу фінансових пропозицій, оцінювання ризиків, визначення доцільності витрат і прогнозування наслідків фінансових рішень [31, с. 152]. Така модель демонструє саме системний підхід, оскільки формування фінансової грамотності відбувається не фрагментарно, а послідовно, цілеспрямовано й у тісному зв'язку з реальними

життєвими потребами учнів. Саме в цьому полягає головна цінність системного підходу: він забезпечує цілісність, послідовність і практичну результативність формування компетентності.

У ряді країн ЄС також застосовується інтегрований підхід, де фінансова грамотність включена до іншого змісту – математики, історії, громадянської освіти. Наприклад, у Нідерландах учні пов'язують історичні події з економічними процесами, аналізують їхній вплив на бюджет сім'ї чи спільноти, що сприяє глибшому розумінню економічної поведінки людей у минулому та сьогоденні.

У США фінансова грамотність частково входить до навчальної програми у багатьох штатах як обов'язкова частина навчальних стандартів. Наприклад, в окремих штатах учні середніх класів вивчають:

- принципи планування бюджету;
- механізми банківських послуг;
- основи інвестування;
- аналіз фінансових продуктів, що сприяє розвитку не лише знань, а й умінь приймати власні фінансові рішення [37, с. 110].

У Сінгапурі фінансова грамотність реалізується через практичні завдання та проекти, що включають симуляції підприємницької діяльності, управління ресурсами та створення моделей малих підприємств. Учні працюють над розробкою бізнес-ідей, плануванням витрат та прогнозуванням результатів, що робить навчання максимально наближеним до реального життя.

В Україні формування підприємливості та фінансової грамотності закріплене в нормативно-правових документах, зокрема: Закон України «Про освіту» – визначає ключові компетентності, серед яких підприємливість та фінансова грамотність є складовими соціально-економічної компетентності [3]; державні стандарти загальної середньої освіти – інтегрують складові підприємливості у зміст освітніх галузей [2]; Новий навчальний курс «Підприємництво і фінансова грамотність» для 8-9 класів, що спрямований на розвиток відповідних умінь [8].

Українські дослідники активно розвивають теорію формування цієї компетентності. Р. Баландюк у своїх методичних рекомендаціях підкреслює, що

уроки історії можуть стати сферою формування підприємливості через історичні приклади економічної активності та соціальної відповідальності, що сприяє розвитку фінансового мислення учнів та їхньої здатності порівнювати історичні та сучасні економічні явища [26, с. 93].

І.Бондар досліджує потенціал вивчення підприємливості та фінансової грамотності в процесі математичної освіти, що є прикладом міжпредметного підходу, який можна успішно застосувати й в історичному контексті, синтезуючи економічні задачі з історичними даними [29, с. 25].

А.С.Бельська, розглядаючи формування ключових компетентностей на уроках громадянської та історичної освітніх галузей, акцентує увагу на проєктних завданнях, які дозволяють учням не лише вивчати історичні факти, а й використовувати їх для моделювання соціально-економічних ситуацій, що сприяє розвитку підприємливого мислення [39].

Н.Г.Барадія підкреслює, що формування підприємницької компетентності є завданням сучасної школи, яке реалізується через поєднання міжпредметних зв'язків, практичної діяльності та оцінювання результатів через діяльнісні завдання [27, с. 20].

Важливо зазначити, що формування компетентності можливе за умови:

- змістового наповнення навчальних курсів із включенням економічних, підприємницьких та фінансових тем у різні предмети;
- використання активних методів навчання, таких як проєктна діяльність, елементи економічних ігор, симуляції;
- підготовки вчителів до реалізації міжпредметних зв'язків і формування компетентностей;
- створення навчального середовища, що стимулює практичну діяльність, рефлексію та аналіз.

Результати педагогічних експериментів показують, що використання проєктно-дослідницької діяльності, інтеграції історичного контенту з фінансовими задачами та реальними кейсами сприяє підвищенню рівня підприємливості та фінансової грамотності учнів.

Узагальнення теоретичних підходів свідчить, що формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» потребує поєднання компетентнісного, діяльнісного, міжпредметного та системного підходів, що забезпечує цілісність, практичну спрямованість і життєву значущість освітнього процесу.

Таблиця 1.1.

Теоретичні підходи до формування компетентності

Підхід	Сутність підходу	Основні характеристики	Освітні можливості для формування компетентності
Компетентнісний	Орієнтація на формування здатності застосовувати знання у реальних життєвих ситуаціях	Інтеграція знань, умінь, цінностей; результативність навчання; практична спрямованість	Формування фінансового мислення, умінь приймати обґрунтовані рішення, відповідальності за використання ресурсів
Діяльнісний	Формування компетентності через активну практичну діяльність учнів	Навчання через дію; моделювання ситуацій; проектна та дослідницька робота	Розвиток навичок планування бюджету, аналізу витрат і доходів, оцінювання ризиків
Міжпредметний	Інтеграція змісту різних навчальних дисциплін	Поєднання історії, математики, громадянської освіти, економіки	Усвідомлення фінансових процесів у соціальному та історичному контексті, формування цілісного бачення економічних явищ
Системний	Розгляд формування компетентності як цілісного процесу	Взаємозв'язок цілей, змісту, методів, форм і результатів навчання	Узгоджене формування знань, умінь і мотивації; стійкість та перенесення компетентності у життєві ситуації
Практико-орієнтований (зарубіжний досвід)	Наближення навчання до реального економічного життя	Кейс-методи, симуляції, бізнес-проекти, фінансові ігри	Формування життєвих фінансових навичок, підприємницької ініціативи та економічної самостійності

[Джерело: узагальнено і складено автором]

Отже, аналіз теоретичних основ формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в освітньому процесі на основі українського й зарубіжного досвіду засвідчує, що ця компетентність має інтегративний характер і формується як поєднання знань, практичних умінь та

ціннісних орієнтацій, необхідних для ефективної соціально-економічної діяльності особистості. Встановлено, що найбільш результативним є поєднання компетентнісного, діяльнісного, міжпредметного та системного підходів, які забезпечують практичну спрямованість навчання, активну участь учнів у змодельованих і реальних фінансових ситуаціях та цілісність освітнього процесу. Порівняння українських і зарубіжних освітніх практик свідчить про спільну тенденцію до інтеграції підприємливості й фінансової грамотності в різні навчальні предмети та орієнтації на практико-орієнтоване навчання, що створює науково-методичне підґрунтя для подальшого обґрунтування педагогічних умов і методів формування цієї компетентності в освітньому процесі.

РОЗДІЛ 2. Педагогічні аспекти розвитку підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу

Формування підприємливості та фінансової грамотності є сьогодні не лише педагогічним завданням – це державний пріоритет, закріплений на законодавчому рівні. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти ключова компетентність «підприємливість та фінансова грамотність» передбачає ініціативність, спроможність використовувати можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності у будь-якій сфері життєдіяльності; здатність до активної участі в житті суспільства, керування власним життям і кар'єрою; уміння вирішувати проблеми; готовність брати відповідальність за прийняті рішення; здатність працювати в команді для планування і реалізації проєктів, які мають культурну, суспільну або фінансову цінність [2].

Компетентність «підприємливість і фінансова грамотність» є однією з 11 ключових, визначених у Законі України «Про освіту». Її формування є обов'язковим у здобувачів і здобувачок базової загальної середньої освіти. За рішенням МОН, з 2025 року дисципліна «Підприємництво і фінансова грамотність» є обов'язковою для вивчення у 8, а з 2026 року і в 9 класах [3].

Для підвищення обізнаності педагогів з питань фінансової грамотності Національний банк України створив Центр фінансових знань «Талан», де вчителі можуть знайти безплатні навчальні матеріали з фінансової грамотності й підприємництва, а також методичні рекомендації щодо інтеграції вивчення фінансової грамотності в різні предмети [6].

Дев'ятий клас посідає особливе місце в цій системі: учні вже мають достатній рівень абстрактного мислення, ознайомлені з базовими фінансовими поняттями з курсу 8 класу і водночас стоять на порозі важливого вибору – продовжувати навчання у старшій школі чи здобувати фах. Саме тому педагогічна робота з формування підприємливості в 9 класі повинна бути особливо системною, практично спрямованою і максимально наближеною до реального життя.

Підприємливість нерідко ототожнюють виключно з умінням вести бізнес. Однак у педагогічному розумінні це поняття є значно ширшим. Підприємливість та фінансова грамотність – це уміння: критично мислити при розподілі фінансових ресурсів та постановці фінансових цілей, брати відповідальність за власні рішення, генерувати й реалізовувати ідеї, визначати слабкі і сильні сторони планованої проєктної чи підприємницької діяльності [9, с. 32].

Таким чином, розвиваючи підприємливість у дев'ятикласників, педагог насправді формує цілий комплекс особистісних і метапредметних якостей: критичне мислення, ініціативність, уміння планувати, здатність приймати рішення в умовах ризику і невизначеності, готовність нести відповідальність за власні вчинки. Ці якості є цінними і для майбутнього підприємця, і для найманого працівника, і для громадського активіста – тобто для будь-якої соціальної ролі, яку обере учень.

Програма побудована так, щоб сформовані підприємливість і фінансова грамотність учнів сприяла досягненню їх успіху та вирішенню складних проблем, щоб вони були здатні до креативного й творчого мислення, а також вміли впроваджувати нові ідеї в життя та стимулювали розвиток інновацій. Ці якості особливо корисні в підприємницькому середовищі, де постійно потрібно шукати нові можливості та рішення [12, с. 192].

Педагогічно важливо, що підприємливість не є вродженою рисою – вона формується в процесі діяльності. Це означає, що головним завданням учителя є не передача інформації про підприємництво, а створення умов, у яких учень реально практикує підприємницьке мислення і поведінку.

Модельна навчальна програма для 9 класу охоплює шість розділів загальним обсягом 35 годин на рік, що дає вчителю реальний ресурс для глибокого опрацювання матеріалу. Структура програми включає розділи: «Підприємництво як сучасна форма господарювання», «Від домогосподарства до власного бізнесу», «Соціальне шкільне підприємництво», «Проєктна діяльність як шлях до успіху для підприємливих та фінансово грамотних» [9, с. 36].

Практичне спрямування курсу полягає у формуванні в учнів умінь: обчислювати та грамотно розподіляти власний бюджет; розуміти, як нараховується заробітна плата і які здійснюються з неї утримання; усвідомлювати, як стати приватним підприємцем; грамотно скласти бізнес-план; враховувати у діяльності підприємства питання енергоефективності та енергозбереження [6].

Особливе місце посідає завершальний розділ – «Проект «Шкільне підприємництво: від ідеї до реалізації»». Об'єднавшись у групи, здобувачі знань під керівництвом учителя мають можливість створити реально діюче шкільне підприємство та на практиці застосувати набуті знання й формувати підприємницькі навички [14, с. 265].

Саме цей розділ є найбільш цінним з педагогічного погляду, оскільки перетворює теоретичні знання на реальний досвід. Педагогу тут відводиться роль не лектора, а наставника і тьютора, який скеровує групу на кожному етапі реалізації ідеї.

Кейс-метод

Одним із найбільш ефективних педагогічних інструментів для формування підприємливості є кейс-метод. Метод сприяє розвитку в учнів самостійного мислення, вміння вислуховувати і враховувати альтернативну точку зору, аргументовано висловити свою. За допомогою цього методу учні мають можливість проявити і удосконалити аналітичні та оціночні навички, навчитися працювати в команді, знаходити найбільш раціональне рішення порушеної проблеми. Методика сприяє розвитку різних практичних навичок, які можна описати однією фразою – творче вирішення проблеми [17, с. 32].

Автори програми свідомо обрали кейсовий підхід до навчання, де розмова з підлітками відбувається через реальні історії, що показують, де вони можуть використати отримані знання, зокрема і з підприємництва [23, с. 72].

На уроці з теми «Від ідеї до бізнесу» учні можуть отримати кейс: «Оля – учениця 9 класу, яка вміє в'язати і хоче продавати саморобні вироби через Instagram. У неї є 2000 грн стартових коштів і 10 годин на тиждень вільного часу. Визначте: чи доцільно відкривати такий бізнес? Яку ціну встановити на вироби?

Які ризики існують?». Обговорення такого кейсу занурює учнів у реальну підприємницьку ситуацію і вимагає застосування водночас математичних знань, логічного мислення і творчості. Зразок аналізу такого кейсу представлено у додатку А.

Сучасні підходи до викладання предмета передбачають проєктне навчання, де розглядаються: етапи, переваги та планування навчального проєкту; спільні та відмінні риси підходів; використання проєктного та проблемного навчання для формування підприємницького мислення та розв'язання практичних фінансових ситуацій.

Проектна діяльність і «шкільне підприємство»

Вершиною практичного виміру курсу є робота над реальним підприємницьким проєктом. У межах фінального розділу курсу учні проходять такі кроки: «Інвестиційне та фінансове планування» – вивчають поняття «інвестиційний план» та «фінансовий план», а потім вчать їх складати; «Проектний менеджмент» – розбирають поняття та інструменти проєктного менеджменту; «Розроблення власного бренду» – дізнаються про поняття «бренд» та «брендування», а потім створюють власний; «Реалізація проєкту» – переходять до організації виробництва, побудови системи продажів, фінансової звітності тощо [24, с. 113].

З педагогічного погляду проєкт «Шкільне підприємство» є унікальним тим, що учні водночас освоюють кілька ролей: ідеатор (генерує ідею), маркетолог (досліджує ринок і клієнтів), фінансист (розраховує витрати і доходи), менеджер (організовує команду і процеси), продавець (реалізує продукт або послугу). Перетікання між ролями формує цілісне розуміння того, як функціонує будь-яка організація.

Наприклад, учні 9 класу можуть реалізувати мікропроєкт «Шкільна кав'ярня в день відкритих дверей»: визначити ідею, порахувати собівартість, встановити ціни, розподілити обов'язки, провести продаж, підрахувати прибуток і зробити висновки. Такий проєкт дає реальний фінансовий результат, який учні бачать на

власні очі. Детальну покрокову інструкцію організації такого проєкту подано у Додатку Б.

Ділові ігри та симуляції

Ділові ігри та симуляції є одним із найбільш ефективних інструментів формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в учнів 9 класу, оскільки дозволяють моделювати реальні економічні ситуації в безпечному навчальному середовищі. Їхня головна перевага полягає в тому, що учні не просто засвоюють теоретичні знання про бюджет, витрати, прибуток чи фінансові ризики, а безпосередньо застосовують їх у змодельованих практичних обставинах. Такий формат навчання дає змогу «прожити» ситуацію прийняття економічного рішення, оцінити його наслідки та зрозуміти логіку фінансової поведінки без ризику реальних втрат. Саме тому ділові ігри особливо ефективні для підлітків, адже відповідають їхній потребі в активності, самостійності, взаємодії та практичному досвіді.

Однією з найбільш доступних і водночас результативних є симуляційна гра «Бюджет сім'ї», яка дозволяє учням зрозуміти базові принципи фінансового планування. Кожна мікрогрупа отримує змодельовану життєву ситуацію: склад родини, рівень доходу, професії батьків, щомісячні обов'язкові витрати, додаткові потреби та фінансові цілі. Наприклад, одна група працює з моделлю сім'ї, де обоє батьків працюють, але мають кредит; інша – із сім'єю, де один із батьків тимчасово безробітний; третя – із багатодітною родиною, яка планує заощадження на навчання дитини. Завдання учнів полягає в тому, щоб розподілити бюджет, визначити пріоритетні витрати, знайти можливості для заощадження та зберегти фінансову рівновагу [34, с. 381].

Після виконання основного завдання вчитель вводить елемент несподіванки – так звану «фінансову подію», яка змушує учнів оперативно переглянути свої рішення. Це може бути поломка холодильника, термінове лікування, підвищення комунальних тарифів, втрата роботи одним із членів сім'ї або раптові додаткові витрати на навчання. Такий елемент симуляції є особливо цінним, оскільки вчить школярів гнучкості, адаптивності та вмінню швидко приймати рішення в умовах

фінансової нестабільності. Учні не просто перераховують цифри, а фактично вчаться обирати між потребами, оцінювати ризики та шукати компромісні рішення.

Не менш ефективною є рольова ділова гра «Відкрий власну справу», у якій учні моделюють запуск малого бізнесу. Клас об'єднується в команди, кожна з яких отримує завдання створити власний мінібізнес: шкільну кав'ярню, онлайн-магазин, майстерню виробів ручної роботи, мінісервіс доставки або продаж сезонної продукції. Учні визначають ідею, цільову аудиторію, стартовий капітал, витрати, рекламу та очікуваний прибуток. Після цього команди презентують свої бізнес-моделі, а інші учні виступають у ролі потенційних інвесторів, оцінюючи перспективність, ризики та економічну доцільність проєкту. Така симуляція формує не лише фінансову грамотність, а й уміння працювати в команді, презентувати ідею, аргументувати рішення та мислити стратегічно.

У контексті історичної освіти особливо продуктивними, як зазначають Н.Кугай та А. Володько, є історико-економічні симуляції, які дозволяють поєднати вивчення історії з розвитком підприємницького мислення. Наприклад, учням можна запропонувати рольову гру «Ярмарок у середньовічному місті», де частина класу виступає ремісниками, частина – торговцями, частина – міською владою. Учні мають розподілити ресурси, встановити ціни, організувати торгівлю, сплатити податки та оцінити прибутковість. Інший варіант – симуляція «Бюджет держави», де учні моделюють розподіл коштів у певний історичний період (наприклад, у добу Київської Русі, Гетьманщини чи період індустріалізації). Такі ігри допомагають усвідомити, що економічні рішення є важливою частиною історичного процесу, а фінансова грамотність має не лише побутове, а й суспільне значення [35, с. 54].

Окрім ігрових моделей, до структури симуляційного навчання доцільно включати пошукові завдання, які поглиблюють практичний зміст роботи. Наприклад, учні можуть досліджувати історії успішних українських стартапів, аналізувати, з якої ідеї починався бізнес, які труднощі виникали та які рішення стали ключовими для успіху. Це дозволяє побачити реальний зв'язок між підприємницькою ініціативою, ризиком, креативністю та фінансовим результатом.

Такі завдання можуть виконуватися індивідуально або в мікрогрупах із подальшою презентацією результатів.

Практичне значення мають також навчальні екскурсії як елемент ділової симуляції. Відвідування локального підприємства, кав'ярні, фермерського господарства, крамниці або регіонального офісу Дія.Бізнес дає змогу учням побачити, як функціонує бізнес у реальному середовищі. Після такої екскурсії учні можуть виконати аналітичне завдання: визначити бізнес-модель підприємства, проаналізувати джерела доходу, оцінити витрати, сильні сторони та ризики. Це переводить теоретичне навчання у площину реального економічного досвіду [38, с. 13].

Приклади ігор наведені у додатку В.

Гостьові зустрічі з підприємцями

Гостьові зустрічі з реальними підприємцями – місцевими бізнесменами, засновниками стартапів, представниками соціального бізнесу та фриланс-ініціатив – є одним із найбільш дієвих практико-орієнтованих педагогічних інструментів у формуванні підприємливості та фінансової грамотності учнів. Їхня цінність полягає в тому, що вони забезпечують безпосередній контакт учнів із реальним економічним середовищем, яке неможливо повністю відтворити в умовах класної кімнати або за допомогою підручника.

Під час таких зустрічей учні отримують можливість почути «живі історії» створення бізнесу: від перших ідей і стартових труднощів до періодів зростання, криз і трансформацій. Особливо цінними є відверті розповіді про невдачі, помилки та ризики, які часто залишаються поза увагою в теоретичних матеріалах. Питання на кшталт: «Яку першу помилку ви зробили?», «Що було найскладнішим на старті?», «Що б ви порадили собі у 15 років?» сприяють формуванню у дев'ятикласників критичного та реалістичного сприйняття підприємництва як складного, але перспективного виду діяльності [44].

Такі зустрічі також виконують мотиваційну функцію: учні бачать реальні приклади людей із подібного соціального середовища, які змогли реалізувати власні ідеї, що підсилює віру у власні можливості та формує підприємницьке

мислення. Окрім цього, вони сприяють розвитку комунікативних навичок, уміння ставити запитання, аналізувати інформацію та робити висновки на основі життєвого досвіду інших.

З організаційного боку вчитель може залучати гостей через платформу Дія.Бізнес, місцеві торгово-промислові палати, бізнес-асоціації або шкільний батьківський комітет. Важливо також завчасно підготувати учнів до зустрічі: сформуванню перелік запитань, обговорити етикет спілкування з гостем та визначити очікувані результати [32, с. 12].

Фінансова грамотність у 9 класі виходить далеко за межі базового розуміння банківських операцій або термінів на кшталт «рахунок» чи «кредит». На цьому етапі навчання учні вже здатні працювати з більш складними економічними поняттями та ситуаціями, які безпосередньо пов'язані з їхнім повсякденним життям і майбутньою фінансовою поведінкою. Освітній зміст охоплює формування практичних умінь: планування та раціонального розподілу особистого бюджету; аналізу доходів і витрат; розуміння механізмів нарахування пільг і субсидій на оплату житлово-комунальних послуг; ознайомлення з поняттям монетизації пільг та особливостями їх використання в реальних платіжних ситуаціях. Важливим компонентом також є формування навичок перевірки правильності рахунків, що дозволяє учням критично ставитися до фінансової інформації та уникати помилок у щоденних розрахунках (С. Панченко) [8, с. 17].

Крім того, значна увага приділяється розвитку вміння приймати обґрунтовані фінансові рішення. Учні ознайомлюються з базовими принципами інвестування, вчаться аналізувати, у які проєкти доцільно вкладати кошти з урахуванням ризиків і потенційної вигоди, а також розглядають різні варіанти позичання коштів та умови їх повернення. Такий підхід формує уявлення про відповідальне фінансове планування та довгострокові наслідки економічних рішень.

З педагогічного погляду надзвичайно важливо, щоб навчальні завдання були максимально наближені до реальних життєвих ситуацій учнів. Це забезпечує не лише кращу мотивацію, а й глибше розуміння матеріалу через його практичне застосування. Наприклад, замість суто теоретичного визначення податку на додану

вартість учням доцільно запропонувати завдання на аналіз реального касового чека з магазину, де необхідно знайти суму ПДВ і пояснити механізм його сплати. Подібно, замість абстрактного вивчення банківських кредитів ефективним є порівняння умов кредитування в різних банках із подальшим обґрунтуванням вибору найбільш вигідного варіанту. Такі практико-орієнтовані завдання сприяють розвитку критичного мислення та фінансової обізнаності.

Окрему увагу в курсі фінансової грамотності В. Долід приділяє темі фінансової безпеки та захисту від шахрайства, яка є особливо актуальною в сучасних умовах цифровізації та зростання кількості онлайн-загроз. Учні ознайомлюються з основними видами фінансового шахрайства, вчать розпізнавати небезпечні ситуації та дотримуватися правил платіжної безпеки. Педагогічно доцільним є використання реальних кейсів – фішингових повідомлень, підроблених сайтів, схем «виграшів» або псевдосоціальних виплат, що дозволяє учням формувати навички критичного аналізу інформації. Узагальненням цього блоку може стати створення пам'ятки або чек-листа «Ознаки фінансового шахрайства», який систематизує знання та слугуватиме практичним інструментом у повсякденному житті [23, с. 54].

Розвиток підприємливості і фінансової грамотності неможливий без критичного мислення – вміння аналізувати інформацію, ставити під сумнів очевидне, виявляти маніпуляції і приймати обґрунтовані рішення. Серед стратегій розвитку підприємливості особливо важливі стратегії розвитку критичного мислення та когнітивної гнучкості на основі аналізу реальних життєвих і фінансових ситуацій [28, с. 200].

На практиці критичне мислення у фінансовому контексті формується через: порівняльний аналіз рекламних обіцянок і реальних умов банківських продуктів; обговорення дилем («Взяти кредит на нове авто чи продовжувати їздити старим?»); аналіз вірусних фінансових порад з соцмереж – чи відповідають вони реальності; дослідження реальних бізнес-ситуацій успішних українських стартапів.

Важливо, що критичне мислення у фінансовій сфері – це не скептицизм, зазначає І.Возний, а розважливість. Педагог допомагає учням зрозуміти: хороше

фінансове рішення завжди потребує часу, інформації та аналізу, а не імпульсивної реакції [31, с. 152].

Оцінювання навчальних досягнень у курсі з підприємливості та фінансової грамотності є складним педагогічним завданням, оскільки традиційні форми контролю знань не дозволяють повною мірою виміряти рівень сформованості підприємницького мислення. Учень може відтворити визначення бізнес-плану або фінансових термінів, але водночас не проявляти здатності застосовувати ці знання в реальних або змодельованих ситуаціях. Саме тому оцінювання в межах цього курсу доцільно будувати не як перевірку теоретичного матеріалу, а як оцінювання практичної діяльності, тобто того, як учень діє, приймає рішення, працює в команді та реалізує власні ідеї.

У такому підході, А.Володько вбачає ключовими критеріями стають не лише правильність відповіді, а й якість виконаного проєкту, внесок у групову роботу, здатність аналізувати кейси, аргументовано захищати власні підприємницькі рішення та презентувати їх перед умовними «інвесторами» – учителем і однокласниками. Це дозволяє зробити оцінювання більш об'єктивним і наближеним до реальної економічної діяльності. Важливо, що така система оцінювання підтримує ідею розвитку компетентностей, а не механічного запам'ятовування, що є ключовим принципом сучасної освіти [35, с. 53].

Важливим педагогічним ресурсом у формуванні підприємливості та фінансової грамотності є також міжпредметна інтеграція, яка забезпечує цілісне сприйняття економічних процесів у різних навчальних контекстах. Підприємницька компетентність не формується ізольовано в межах одного предмета, а розвивається через поєднання знань з математики, інформатики, правознавства, географії, а також мовно-літературної освіти. Зокрема, математика забезпечує інструменти для фінансових розрахунків і аналізу відсоткових змін, інформатика – навички роботи з електронними таблицями та фінансовими моделями, правознавство – розуміння правових основ підприємницької діяльності та захисту прав споживачів, а географія – усвідомлення особливостей ринків, логістики та економічного простору.

Не менш важливим є внесок мовно-літературної освіти, яка формує вміння складати ділові тексти, вести комерційну переписку, аргументовано висловлювати власну позицію та презентувати ідеї. Таким чином, міжпредметні зв'язки створюють умови для формування у учнів цілісного уявлення про підприємництво як багатовимірне явище, що поєднує економічні, правові, математичні та комунікативні аспекти (Є.С.Іжко) [33, с. 94].

Окреме місце у цьому процесі займає розв'язування задач підприємницького змісту та моделювання практичних ситуацій, зокрема на уроках математики. Саме через такі завдання учні вчаться застосовувати теоретичні знання у наближених до реальності умовах, аналізувати проблеми та знаходити оптимальні рішення. Створення ситуації успіху в поєднанні з практичними завданнями сприяє розвитку впевненості учнів у власних можливостях і поступовому формуванню підприємницького мислення як важливої життєвої компетентності [36, с. 222].

У висновку зазначимо, що формування підприємливості та фінансової грамотності в учнів 9 класу є комплексним і системно організованим процесом, що поєднує нормативні вимоги, практико-орієнтований зміст і сучасні педагогічні технології. Ефективність цього процесу забезпечується через інтеграцію реальних життєвих ситуацій, проєктної діяльності, кейс-методу, ділових ігор та взаємодії з реальними представниками бізнесу. Такий підхід дозволяє не лише передати учням фінансові знання, а й сформувати в них уміння приймати обґрунтовані рішення та діяти відповідально в економічному середовищі. У результаті учні набувають практичного досвіду, який є основою їхньої подальшої соціальної та професійної успішності.

РОЗДІЛ 3. Методичні підходи до формування підприємливості та фінансової грамотності на прикладі вивчення українських меценатів у 9 класі ЗЗСО

Нова Українська Школа (НУШ), концептуальні засади якої затверджені Міністерством освіти і науки України у 2016 році, визначає підприємливість і фінансову грамотність серед десяти ключових компетентностей, якими повинен оволодіти випускник загальноосвітньої школи [21]. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти та чинних навчальних програм, підприємливість трактується як здатність генерувати ідеї, перетворювати їх на цінності (економічні, соціальні, культурні), брати на себе відповідальність і ризик, а також виявляти ініціативу в різних сферах життєдіяльності [2].

Фінансова грамотність у шкільному контексті охоплює знання про бюджетування, заощадження, інвестування, кредитування, оподаткування, а також уміння приймати виважені фінансові рішення. За дослідженням PISA-2022, українські учні демонструють нижчий від середнього рівень фінансової грамотності (461 бал проти середнього показника ОЕСР 489 балів), що актуалізує потребу в системній методичній роботі вчителів [11].

Інтеграція цих двох компетентностей у шкільний курс суспільствознавства, економіки та української культури є одним із пріоритетних завдань сучасної дидактики. Саме тут постать меценатів – людей, які поєднували підприємницький успіх із соціальною відповідальністю – набуває виняткового педагогічного потенціалу. Вивчення реальних постатей українських меценатів дозволяє учням простежити, як підприємливість і розумне управління капіталом стають інструментом культурного та соціального прогресу.

Розглядаючи українських меценатів ХХ століття, А. Бельська наголошує, що важливо враховувати складний історичний контекст: дві світові війни, революційні потрясіння, радянська влада, яка фактично усувала приватне меценатство. Попри це, саме в першій третині та наприкінці ХХ ст. постали яскраві постаті, чий приклад

є безцінним для формування у дев'ятикласників підприємливості та фінансової свідомості [39].

Євген Чикаленко (1861–1929) – меценат Слова і Нації.

Євген Харлампійович Чикаленко – український громадський діяч, видавець і меценат, який зробив вагомий внесок у розвиток української преси та культури. Народившись у заможній родині херсонського поміщика, він здобув агрономічну освіту та зумів раціонально вести господарство, що давало йому фінансовий ресурс для меценатської діяльності.

Чикаленко фінансував видання газети «Рада» (1906–1914) – першої легальної щоденної української газети в Наддніпрянській Україні. За підрахунками дослідників, він витратив на це понад 100 000 карбованців із власних коштів. Крім того, він фінансував Український науковий товариств у Києві, допомагав Михайлу Грушевському видавати «Записки Наукового товариства імені Шевченка», підтримував молодих літераторів, зокрема Бориса Грінченка та Михайла Коцюбинського [44].

Для навчального процесу фігура Чикаленка є ідеальним прикладом того, як підприємець-аграрій перетворює свій прибуток на культурний капітал нації. Його «Щоденник», опублікований посмертно, є першоджерелом, доступним учням для самостійного вивчення.

Симон Петлюра та культурне меценатство доби Визвольних змагань (1917–1921 рр.)

Хоча Симон Петлюра більш відомий як військово-політичний лідер, він є і вагомою культурно-освітньою постаттю, доводить Т. Пересунько. Будучи членом Української соціал-демократичної партії, він ще до революції активно підтримував українські видання, зокрема журнали «Слово» та «Україна». В роки Української Народної Республіки (УНР) під його керівництвом держава намагалась інституціонально підтримати науку й освіту: відкривались українські гімназії, університети та мистецькі школи. Попри воєнні умови, урядом УНР виділялись кошти на видання українських підручників, що само по собі є прикладом державного меценатства.

Цей приклад важливий для формування у учнів розуміння того, що держава теж може і повинна виступати меценатом освіти й культури, а відповідальне управління навіть обмеженими ресурсами здатне дати суспільний ефект [39].

Христина Алчевська (1841–1920) і розвиток жіночої освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Христина Алчевська – українська педагогиня, громадська діячка та організаторка народної освіти, яка присвятила життя поширенню грамотності серед жінок і дорослого населення. У 1862 році в Харкові вона власним коштом заснувала приватну жіночу недільну школу, що згодом стала однією з найвідоміших освітніх установ того часу. Її діяльність підтримував чоловік – підприємець і меценат Олексій Алчевський, який фінансував освітні та культурні проєкти родини.

У школі Алчевської навчалися жінки різного віку та соціального походження. Тут викладали не лише грамоту, а й історію, географію, математику, природничі науки. Значну увагу приділяли навчанню українською мовою та популяризації української культури. Алчевська також уклала бібліографічний покажчик «Що читати народу?» і посібник «Книга для дорослих», які стали важливими методичними працями для народної освіти [41].

Постать Христини Алчевської є прикладом поєднання просвітництва, меценатства та соціального підприємництва. Використовуючи родинні фінансові ресурси, вона інвестувала їх у розвиток освіти й створення доступних можливостей для навчання жінок. Її діяльність демонструє, як підприємливість, ефективне управління коштами та соціальна відповідальність можуть сприяти розвитку суспільства й формуванню фінансової грамотності та громадянської активності молоді [].

Родина Симиренків – агробізнес і культурне меценатство.

Родина Симиренків із Черкащини – один із найяскравіших прикладів поєднання підприємницького успіху та меценатства в українській історії. Василь Симиренко (1835–1915) і його нащадки збудували потужний цукровий і машинобудівний бізнес, а прибутки систематично скеровували на українську культуру. Лев Платонович Симиренко – всесвітньо відомий помолог (вчений із

садівництва), автор «Помології», чиї праці перекладені багатьма мовами, – отримував фінансування наукових досліджень від родинного капіталу. Симиренки підтримували Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, видавництво «Вік». Їхній приклад унікальний: тут капітал, зароблений у промисловості й агробізнесі, виступає живильним ґрунтом для науки, мистецтва й просвітництва [43].

Богдан і Варвара Ханенки – меценати мистецтва.

Богдан Іванович Ханенко (1848–1917) та його дружина Варвара Ніколаєвна Ханенко – українські колекціонери і меценати, чия спадщина досі живе у Київському музеї мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків. Богдан Ханенко зробив блискучу кар'єру юриста та промисловця, що дало йому змогу зібрати одну з найвидатніших приватних мистецьких колекцій Схід Європи – понад 1 300 предметів живопису, скульптури, декоративно-вжиткового мистецтва, її оцінюють в мільйони доларів за сьогоднішніми цінами. За заповітом, колекцію разом із особняком передано місту Києву. Ханенки – яскравий приклад того, як фінансово компетентна людина свідомо будує власну спадщину не у вигляді приватного капіталу, а у формі суспільного культурного надбання [42].

Меценати незалежної України: Ринат Ахметов і Пінчук Арт Центр.

У другій половині XX – на початку XXI ст. тема українського меценатства набула нового виміру. Ринат Ахметов заснував Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», що реалізує масштабні гуманітарні та соціальні програми. Віктор Пінчук заснував PinchukArtCentre – перший приватний сучасний арт-центр в Центральній і Східній Європі, який підтримує українських митців і організовує виставки світового рівня [40].

Обидва приклади ілюструють сучасну модель корпоративного меценатства, де бізнес-структура систематично інвестує у культуру і освіту як частину соціальної відповідальності (CSR). Порівняльний аналіз цих постатей із меценатами початку XX ст. дозволяє учням побачити еволюцію концепції меценатства від особистого альтруїзму до корпоративної стратегії.

Для наочного представлення матеріалу на уроці вчитель може використати зведену таблицю, яка дозволяє учням побачити спільні риси та відмінності між

меценатами, порівняти джерела їхнього капіталу та напрями підтримки (Додаток Г).

Формування підприємливості та фінансової грамотності через вивчення меценатів вимагає від учителя комплексного методичного підходу, що поєднує різні форми й технології навчання. При цьому, як зазначають методисти, принципово важливо не давати ці підходи у відриві від навчальної програми, а чітко прив'язувати їх до конкретних тем і параграфів чинних підручників. Нижче представлені методичні стратегії, адаптовані для учнів 9 класу ЗЗСО з урахуванням вікових особливостей підлітків 14–15 років та змісту трьох основних підручників: Щупака І.Я. (2022), Пометун О.І., Дудар О. (2022) та Власова В.С., Панаріна О.Є., Топольницької Ю.А. (2022) [16; 15].

Зазначена тема органічно вписується передусім у параграфи, присвячені соціально-економічному розвитку України в другій половині XIX – на початку XX ст. Зокрема, у підручнику Щупака І.Я. це § 26 «Модернізація промисловості й сільського господарства» та § 27 «Зміни в соціальній структурі суспільства», а також § 30 «Практичне заняття: «Українські підприємці – меценати». У підручнику Пометун–Дудар – § 12 «Соціально-економічний розвиток підросійської України в другій половині XIX ст.» та § 20 «Особливості соціально-економічного розвитку» (початок XX ст.) [16]. У підручнику Власова–Панаріна – відповідний розділ про економічний розвиток та формування підприємницького класу Наддніпрянщини. Саме під час вивчення цих тем і доцільно застосовувати описані нижче методичні підходи [12].

Проектна діяльність як основний метод

Метод проєктів є одним із найрезультативніших підходів у формуванні підприємливості, оскільки він переносить акцент із пасивного засвоєння інформації на активну діяльність учнів, наближену до реальних життєвих і професійних ситуацій. У контексті теми меценатства цей метод дозволяє не лише ознайомитися з історичними постатями, а й усвідомити логіку їхньої діяльності: як формувалися фінансові ресурси, як ухвалювалися рішення щодо благодійності,

який вплив мали меценати на розвиток культури, освіти та суспільства загалом (М. Вітюк) [15].

Дослідницький проєкт «Меценат мого регіону» доцільно організовувати під час вивчення у підручнику Щупака § 27 «Зміни в соціальній структурі суспільства» та § 30 «Практичне заняття: «Українські підприємці – меценати», у підручнику Пометун–Дудар – § 12 «Соціально-економічний розвиток підросійської України в другій половині XIX ст.». Саме ці параграфи містять матеріал про нові соціальні верстви – підприємців, промисловців, меценатів, – що і стає відправною точкою для дослідження. Учні вчаться працювати з різними джерелами інформації: архівними матеріалами, краєзнавчими дослідженнями, публікаціями місцевих істориків. Важливим елементом є також проведення міні-інтерв'ю з краєзнавцями, працівниками музеїв або представниками місцевих громадських ініціатив. Результатом такої роботи може бути не лише презентація, а й створення цифрового продукту – інтерактивної карти, постера або короткого аналітичного дослідження про вплив конкретного мецената на розвиток регіону. Наприклад, опрацювавши у підручнику Щупака матеріал про родину Терещенків або Симиренків, учні можуть знайти регіональні аналоги – меценатів, що діяли у своєму місті чи районі, – і дослідити їхній вплив за подібним алгоритмом [16].

Соціальний проєкт «Школа без меж» має більш практико-орієнтований характер і моделює діяльність благодійного фонду. Його доцільно пропонувати після опрацювання § 25 «Особливості розвитку культурного життя в середині XIX – на початку XX ст.» (Пометун–Дудар, 2022) або § 19 «Особливості розвитку культури. Освіта і наука» (Щупак, 2022), де описано умови, в яких меценати фінансували освітні та культурні проєкти попри відсутність державної підтримки. Учні визначають місію власного фонду, цільові групи допомоги, можливі джерела фінансування та механізми розподілу ресурсів. Особливу цінність має етап розробки «Pitch Deck» – короткої презентації проєкту для умовних інвесторів. Це дозволяє сформуванати навички аргументації, фінансового планування, стратегічного мислення та командної взаємодії, які є ключовими компонентами підприємливості. Проєкт набуває особливого змісту, якщо учні усвідомлюють, що Євген Чикаленко,

фінансуючи газету «Рада», або Василь Симиренко, утримуючи часописи, по суті, робили те саме – презентували власний «Pitch» перед суспільством [15].

Медіапроект «Українські меценати – Ukrainian Heritage Makers» спрямований на розвиток цифрової грамотності та навичок комунікації. Його логічно запропонувати на завершення великого розділу про культуру і суспільний розвиток XIX – початку XX ст. – після § 25 у Пометун–Дудар або § 38 «Культурне і духовне життя» у Власова–Панаріна, де з'являються згадки про внесок меценатів у культурне відродження. Учні створюють відеоролики, подкасти, серії постів у соціальних мережах або мінідокументальні історії про відомих меценатів – Ханенків, Чикаленка, Терещенків, Симиренків. Такий формат не лише підсилює інтерес до теми, а й формує вміння адаптувати складну історичну та економічну інформацію для різних аудиторій, що є важливою складовою сучасної підприємницької компетентності [15].

Загалом проєктна діяльність у процесі вивчення теми меценатства сприяє формуванню у дев'ятикласників ключових елементів підприємливості: уміння ставити цілі, планувати діяльність, розподіляти ролі в команді, управляти часом і ресурсами, а також презентувати та захищати результати власної роботи. Водночас роль учителя полягає не лише в організації процесу, а й у створенні чіткої структури проєкту, забезпеченні поетапного супроводу та розробці зрозумілих критеріїв оцінювання, які орієнтовані на розвиток компетентностей, а не на механічне відтворення знань.

Ділова гра та симуляція «Рада Меценатів»

Ділова гра та симуляція «Рада Меценатів» є одним із найбільш ефективних інтерактивних методів формування підприємливості та фінансової грамотності, оскільки поєднує емоційне залучення, історичний контекст і практику прийняття фінансових рішень. Її педагогічна цінність полягає в тому, що учні не просто ознайомлюються з діяльністю українських меценатів, а фактично моделюють їхню роль, занурюючись у ситуацію вибору, відповідальності та розподілу ресурсів. Такий формат дозволяє перевести історичний матеріал із площини фактів у

площину дії, де учень починає мислити як управлінець, інвестор і суспільно відповідальний діяч.

Гру найбільш доцільно проводити після опрацювання учнями § 26 «Модернізація промисловості й сільського господарства» та § 27 «Зміни в соціальній структурі суспільства» підручника Щупака І.Я., де детально описано, як Терещенки, Симиренки та Яхненки будували свої промислові імперії й водночас спрямовували кошти на суспільні потреби [16]. Якщо клас працює з підручником Пометун–Дудар, точкою входу є § 12 «Соціально-економічний розвиток підросійської України в другій половині XIX ст.» та § 20 «Особливості соціально-економічного розвитку», де також розкривається постать Євгена Чикаленка та його фінансова стратегія підтримки українського культурного простору. У підручнику Власова–Панаріна–Топольницької аналогічним «плацдармом» для гри є розділ про становлення підприємницького класу та розвиток суспільно-культурних ініціатив кінця XIX ст [15].

Сценарій гри передбачає поділ класу на кілька команд, кожна з яких представляє одного з українських меценатів або його умовну дорадчу раду. Наприклад, одна група виступає від імені Євгена Чикаленка (чия постать згадується в § 31 підручника Щупака у зв'язку з фінансуванням преси), інша – родини Симиренків (§ 26), третя – Богдана і Варвари Ханенків, четверта – сучасного благодійного фонду як рефлексія щодо тяглості традиції. Кожна команда отримує стартовий «капітал» – умовно 100 000 одиниць, які необхідно розподілити між кількома суспільно важливими ініціативами: відкриттям школи, підтримкою української газети, фінансуванням молодого художника, розвитком наукового дослідження, допомогою лікарні або підтримкою культурного проєкту [16].

Головне завдання учнів полягає не лише в механічному розподілі коштів, а в обґрунтуванні власної стратегії інвестування. Кожна група повинна визначити пріоритети: що є важливішим у конкретних історичних або суспільних умовах – освіта, культура, медицина чи наука. При цьому вчитель може безпосередньо посилатися на текст підручника: наприклад, у § 19 «Особливості розвитку культури. Освіта і наука» підручника Щупака описано, в яких умовах функціонувала

українська освіта, – і учні, знаючи цей контекст, аргументованіше обиратимуть освіту як пріоритет інвестування. Учні мають пояснити, чому саме цей напрям заслуговує на більшу частку бюджету, які короткострокові та довгострокові результати він може дати, а також якою є його суспільна цінність. Таким чином, школярі вчаться оцінювати не лише фінансову доцільність, а й соціальний ефект вкладень, що є важливим компонентом сучасного розуміння фінансової грамотності [16].

Особливо цінним у цій грі є етап публічного захисту рішень. Після завершення розподілу бюджету кожна команда презентує свій фінансовий план перед «Радою» – класом або вчителем, які виконують роль експертів, громадськості чи потенційних партнерів. Учасники мають аргументовано захистити свої рішення, відповісти на запитання опонентів, відстояти логіку власного вибору та переконати аудиторію в ефективності запропонованої моделі фінансування. Саме цей етап розвиває критичне мислення, фінансову аргументацію, комунікативні навички та вміння працювати з запереченнями [16].

Додатково вчитель може ускладнювати сценарій гри, вводячи елемент непередбачуваних обставин: економічна криза, зменшення бюджету, поява термінової соціальної потреби, зростання вартості одного з проєктів або суспільний запит на новий напрям фінансування. Такі зміни змушують учнів переглядати власні рішення, швидко адаптуватися до нових умов і вчать гнучкості у фінансовому плануванні. Це особливо важливо, адже реальне управління ресурсами завжди пов'язане з невизначеністю та необхідністю оперативного реагування. Вчитель може мотивувати цей елемент, посиляючись на конкретні факти з підручника: наприклад, у § 26 підручника Щупака описано, як промислова криза 1873 р. та 1900–1903 рр. позначилася на економіці України, – тобто підприємці-меценати справді стикалися з подібними викликами і були змушені переглядати свої стратегії.

Ділова гра «Рада Меценатів» формує в учнів не лише знання про історію українського меценатства, а й практичні компетентності, безпосередньо пов'язані з підприємливістю та фінансовою грамотністю: навички бюджетування,

стратегічного мислення, розподілу ресурсів, оцінювання ризиків, публічного захисту рішень і відповідального ставлення до фінансів. Саме завдяки такому формату навчання учні починають усвідомлювати, що гроші є не лише ресурсом споживання, а й інструментом суспільного впливу та розвитку [37, с. 8].

Аналіз кейсів

Метод кейсів (активно застосовуваний у бізнес-освіті) адаптується для шкільного рівня через розбір конкретних ситуацій із життя меценатів. Принципово важливо, що кожен кейс має бути прив'язаний до конкретного параграфа підручника, з яким учні щойно працювали, – тоді аналіз ситуації спирається на здобуті знання, а не є відірваним від навчальної програми вправлінням.

Кейс 1: Євген Чикаленко і газета «Рада» – Чикаленко витрачав власні кошти на газету, яка щороку збиткувала. Цей кейс органічно вписується в урок до § 31 підручника Щупака І.Я., де розглядається розвиток українського національного руху та преси наприкінці XIX – на початку XX ст., та до § 19 підручника Пометун–Дудар, присвяченого суспільно-політичним рухам у Наддніпрянській Україні. Запитання для дискусії: «Чи був це раціональний фінансовий вибір? Якими критеріями він керувався? Що таке «соціальна рентабельність»?» – дозволяють вийти за межі фактологічного матеріалу підручника й осмислити логіку підприємницького рішення крізь призму цінностей. Учні, маючи текст відповідного параграфа перед собою, аналізують ситуацію в цілісному соціально-політичному контексті.

Кейс 2: Богдан Ханенко і колекція мистецтва – Ханенко відмовився продавати колекцію іноземним покупцям, хоча пропонували велику суму. Яким принципом він керувався? Як це пов'язано з концепцією культурної спадщини? Цей кейс доцільно використовувати під час вивчення § 25 «Особливості розвитку культурного життя в середині XIX – на початку XX ст.» підручника Пометун–Дудар або відповідного параграфа про культуру у Власова–Панаріна–Топольницької, де наводяться факти про меценатів у сфері мистецтва. Обговорення дозволяє учням зрозуміти поняття нематеріальних активів, цінностей, які стоять вище за

фінансовий прибуток, і тим самим поглибити розуміння того, що підприємницькі рішення завжди є ціннісно навантаженими.

Кейс 3: Родина Симиренків і фірма «Брати Яхненки і Симиренко» – колишні кріпаки, що здобули волю, побудували промислову фірму, а потім спрямовували частину прибутків на підтримку голодуючих, фінансування часописів та наукових досліджень. Цей кейс природно виникає під час опрацювання § 26 підручника Щупака «Модернізація промисловості й сільського господарства», де описано зародження цукрової промисловості та появу нового підприємницького класу. Запитання для обговорення: «Як Симиренки розпоряджалися прибутком? Що спонукало їх інвестувати в суспільство, а не лише у власне виробництво? Чи можна сказати, що вони практикували те, що сьогодні називають КСВ – корпоративною соціальною відповідальністю?»

Кейс 4 (сучасний): PinchukArtCentre щороку інвестує мільйони у молодих українських художників без гарантованого прибутку. Цей кейс є «містком» між ХІХ ст. і сьогоденням і логічно з'являється на завершальному уроці розділу або на уроці узагальнення. Вчитель може попросити учнів порівняти логіку Ханенка (§ 25 Пометун–Дудар) і PinchukArtCentre: це бізнес чи меценатство? Де межа? Через аналіз усіх чотирьох кейсів учні розвивають критичне мислення, розуміють поняття «ризик», «соціальні інвестиції», «нематеріальний прибуток» – базові категорії фінансової грамотності та підприємницької культури [40, с. 101].

Дискусія та дебати

Дискусія і дебати є важливим інструментом формування критичного мислення та підприємницької культури учнів, оскільки вони дозволяють не лише засвоїти терміни, а й усвідомити різні підходи до економічних і соціальних явищ. Організація структурованих дискусій у форматах «Акваріум» або «Шість капелюхів мислення» за Е. де Боно забезпечує системність обговорення, залучення всіх учасників і розгляд проблеми з різних позицій – емоційної, логічної, критичної, творчої та управлінської.

Конкретні теми дискусій слід добирати відповідно до тих параграфів підручника, що вже опрацьовані або вивчаються паралельно. Наприклад, після

опрацювання § 12 «Соціально-економічний розвиток підросійської України в другій половині XIX ст.» (Пометун–Дудар, 2022) учні можуть обговорювати питання: «Меценат чи спонсор: у чому різниця і що важливіше для суспільства?» – адже у параграфі вони вже зустріли опис того, як промисловці отримували прибуток і що з ним робили. Після § 19 «Особливості розвитку культури. Освіта і наука» (Щупак, 2022), де показано, що держава свідомо обмежувала розвиток українського культурного середовища, ефективною буде дискусія: «Чи може меценатство замінити державне фінансування культури і освіти?» – учні матимуть аргументи і «за», і «проти», спираючись на конкретні факти з тексту. Нарешті, після § 26 «Модернізація промисловості й сільського господарства» (Щупак) можна організувати дебати на тему: «Чи зобов'язані успішні підприємці ділитися статками з суспільством?» – цей параграф прямо описує умови праці робітників і одночасно діяльність підприємців як меценатів, що дає учням матеріал для протиставлення двох точок зору [16].

У процесі таких дискусій учні поступово навчаються чітко розрізняти базові економічні та соціальні поняття: «благодійність», «меценатство», «соціальна відповідальність бізнесу», «волонтерство» та «корпоративне спонсорство». Вони усвідомлюють, що кожне з цих явищ має власну мотивацію, механізми реалізації та суспільне значення. Це сприяє формуванню більш зрілого економічного мислення, у якому фінансові рішення розглядаються не лише з точки зору вигоди, а й з позиції їхнього впливу на суспільство [29, с. 54].

Крім того, як стверджує А. Войтицька, дискусії розвивають у дев'ятикласників навички аргументації, вміння слухати опонента, формулювати контраргументи та працювати з різними точками зору. Учні вчаться не просто висловлювати власну позицію, а й обґрунтовувати її фактами, прикладами та логічними міркуваннями. Це є важливою складовою підприємливості, оскільки в реальному житті будь-яке економічне рішення потребує не лише ідеї, а й здатності переконати інших у її доцільності [9, с. 32].

Екскурсії та зустрічі з сучасними меценатами

Екскурсії та зустрічі з сучасними меценатами є важливою складовою практико-орієнтованого навчання, оскільки вони забезпечують безпосередній зв'язок між теоретичними знаннями та реальними соціально-економічними процесами. Аби ця форма роботи не існувала відокремлено від змісту підручника, вчителю слід планувати її як логічне продовження конкретного уроку або навчального розділу. Наприклад, екскурсію до краєзнавчого музею або зустріч із місцевим підприємцем-благодійником найдоречніше організовувати після завершення вивчення розділу про соціально-економічний розвиток другої половини XIX ст. – тобто після § 26–27 у підручнику Щупака або § 12 у підручнику Пометун–Дудар. У такому разі учні йдуть на екскурсію вже з певним понятійним апаратом і конкретними запитаннями, сформованими на основі матеріалу підручника [30].

Практична реалізація цього напрямку може включати відвідування місцевих благодійних фондів, громадських організацій, соціальних підприємств та ініціатив, які реалізують проєкти у сфері освіти, культури, медицини або підтримки вразливих груп населення. Учні мають можливість ознайомитися з внутрішньою структурою таких організацій, джерелами їхнього фінансування, механізмами розподілу ресурсів та результатами діяльності. Особливо цінним є те, що школярі бачать реальні приклади того, як фінансові ресурси перетворюються на суспільно корисні проєкти (С. Домбровська) [32, с. 20]. Перед екскурсією вчитель може запропонувати учням підготувати запитання, відштовхуючись від тексту § 26 (Щупак) або § 20 (Пометун–Дудар): наприклад, «Ви, як і Терещенки у XIX ст., займаєтесь підтримкою освіти. Які основні відмінності між тим, як це робилося тоді і як – зараз?» [21, с. 76]

Важливим елементом є зустрічі з підприємцями-благодійниками, які поєднують бізнес-діяльність із соціальними ініціативами. Під час таких заходів учні отримують можливість почути особисті історії становлення, дізнатися про перші кроки у бізнесі, труднощі на шляху розвитку та причини, які спонукали до меценатської діяльності. Якщо у підручнику Власова–Панаріна–Топольницької учні вже опрацювали матеріал про те, як Яхненки та Симиренки з колишніх

кріпаків вирости до власників промислових підприємств, зустріч із сучасним місцевим підприємцем стає живим продовженням цього сюжету. Це дозволяє сформувати уявлення про соціально відповідальний бізнес як сучасну модель підприємництва, що поєднує економічну ефективність і суспільну користь [18, с. 90].

Окрему роль відіграють виїзні уроки до краєзнавчих музеїв, експозиції яких присвячені регіональним меценатам. У таких умовах учні можуть простежити історичну тяглість благодійництва і побачити внесок конкретних осіб у розвиток освіти, культури та інфраструктури свого краю. При цьому вчитель може заздалегідь поставити учням задачу: знайти у матеріалах експозиції відповідності до тих постатей чи подій, що згадуються в конкретному параграфі підручника. Це перетворює екскурсію з пасивного відвідування на активне дослідження.

Живий контакт із сучасними діячами, які займаються благодійністю та соціальними проєктами, виконує потужну мотиваційну функцію. Учні починають сприймати меценатство не як абстрактне явище зі сторінок підручника, а як реальну можливість особистої участі у зміні суспільства. Це формує у них ціннісне ставлення до фінансових ресурсів, відповідальність за власні рішення та розуміння того, що підприємливість може бути спрямована не лише на отримання прибутку, а й на створення суспільного блага.

В умовах сучасної освітньої реформи та переходу до компетентнісного навчання надзвичайно важливим є впровадження в уроки інтерактивних, практико-орієнтованих методик, які виходять за межі традиційного пояснювально-ілюстративного навчання. Разом із тим, як показує описаний досвід, ці методики набувають повної педагогічної цінності лише тоді, коли вони нерозривно вплетені в тканину конкретного уроку, конкретного параграфа, конкретного підручника. Особливої актуальності це набуває у процесі формування фінансової грамотності та підприємливості, оскільки ці компетентності безпосередньо пов'язані з реальним життям учнів, їх майбутньою соціальною та професійною діяльністю [19, с. 8].

Ефективним шляхом реалізації таких завдань є використання історичного матеріалу у поєднанні з сучасними економічними підходами, зокрема через

вивчення постатей українських меценатів. Це дозволяє не лише ознайомити учнів із визначними діячами минулого і сучасності, а й сформувати розуміння соціальної відповідальності, ролі фінансових рішень у розвитку культури, освіти та науки. План-конспект уроку наведено у додатку І.

Запропонована методика уроку є сучасною, компетентнісно–орієнтованою та побудованою відповідно до вимог НУШ. Її ключовою особливістю є поєднання історичного матеріалу про українських меценатів із формуванням практичних навичок фінансової грамотності та підприємливості. Таким чином, навчання виходить за межі простого засвоєння фактів і спрямовується на формування життєвих компетентностей (П.Долганов) [23, с. 53].

Методика базується на принципі інтерактивності та діяльнісного навчання. Учні не лише слухають інформацію про меценатів (Є. Чикаленко, родину Симиренків, Б. і В. Ханенків, В. Пінчука), а й аналізують їхні фінансові рішення, цінності та соціальні ініціативи. Це забезпечується через використання мозкового штурму, роботи з поняттями, відеоматеріалів та елементів бесіди [40].

Особливе місце займає кейс-метод і ділова гра «Рада меценатів», які моделюють реальні ситуації розподілу ресурсів. Учні виступають у ролі меценатів і приймають рішення щодо інвестування умовного бюджету в освіту, культуру чи соціальні проєкти. Це сприяє розвитку критичного мислення, навичок аргументації, командної взаємодії та фінансового планування.

Методика має чітко виражений виховний потенціал, оскільки формує уявлення про соціальну відповідальність бізнесу, значення благодійності та роль особистості у розвитку суспільства. Водночас вона розвиває підприємницьке мислення, навички прийняття рішень в умовах обмежених ресурсів та усвідомлення зв'язку між фінансовими рішеннями і суспільним добробутом.

Отже, дана методика є ефективною моделлю інтегрованого навчання, яка поєднує історію, фінансову грамотність і громадянську освіту, забезпечуючи не лише засвоєння знань, а й формування активної, відповідальної та підприємливої особистості.

Компетентнісне оцінювання результатів навчання з теми «Українські меценати та фінансова грамотність» суттєво відрізняється від традиційного підходу до перевірки знань, оскільки воно спрямоване не лише на відтворення фактологічного матеріалу, а насамперед на виявлення здатності учнів застосовувати набуті знання у практичних і життєвих ситуаціях. У межах такої моделі оцінювання акцент зміщується з «що учень знає» на «як він уміє діяти», аргументувати власну позицію, приймати рішення та працювати з інформацією фінансово-економічного характеру (Н. Кугай) [20, с. 35].

Для реалізації такого підходу вчитель застосовує комплекс взаємопов'язаних інструментів. Зокрема, рубрика оцінювання ділової гри дозволяє об'єктивно виміряти рівень сформованості підприємницьких умінь учнів за критеріями: обґрунтованість фінансових рішень, здатність до командної взаємодії, якість презентації результатів, а також правильність використання базових економічних понять (бюджет, інвестиції, пріоритизація витрат, соціальні інвестиції).

Важливим елементом є також портфоліо учня, яке виконує функцію довгострокового накопичення навчальних досягнень. До нього можуть входити результати дослідницьких робіт про меценатів, виконані кейси, мініпроекти, елементи фінансових розрахунків та рефлексивні записи. Це дає змогу відстежити динаміку розвитку компетентностей упродовж вивчення теми.

Окреме значення має творче есе-рефлексія «Меценат ХХІ століття», у якому учні моделюють образ сучасного мецената або аналізують реальну особистість. Таке завдання дозволяє оцінити рівень сформованості ціннісних орієнтацій, критичного мислення та здатності до аргументованого висловлення власної думки.

Традиційне тестування (10–12 запитань) у цій системі використовується лише як допоміжний інструмент для перевірки базового рівня засвоєння термінології та фактів, але не є визначальним для підсумкової оцінки.

Відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України щодо формувального оцінювання (наказ № 289 від 01.04.2022), пріоритет у такій моделі надається якісному зворотному зв'язку, який сприяє розвитку учня, його

саморефлексії та мотивації до подальшого вдосконалення, а не лише фіксує рівень навчальних досягнень [10].

Тема українських меценатів та розвитку підприємливості і фінансової грамотності не розглядається як окремий, відокремлений елемент навчального процесу, а органічно вбудовується в систему міжпредметних зв'язків та позакласної діяльності. Вона природно поєднується з курсом української мови і літератури через аналіз публіцистичних текстів Євгена Чикаленка, Михайла Грушевського, а також через створення учнівських есе про роль меценатів у суспільстві. У межах економічних дисциплін розкриваються базові поняття благодійності, соціального капіталу та корпоративної соціальної відповідальності, що дозволяє учням краще розуміти логіку фінансових рішень у суспільному контексті.

У курсі фінансової грамотності та підприємництва акцент робиться на практичних вміннях бюджетування, аналізу фінансових рішень і моделювання економічної поведінки, що безпосередньо пов'язано з діяльністю як історичних, так і сучасних меценатів. У громадянській освіті ця тема доповнюється питаннями соціальної відповідальності, активної участі бізнесу в розвитку суспільства та формування громадянської позиції. У межах вивчення української культури учні знайомляться з мистецькими та культурними об'єктами, створеними або підтриманими меценатами, що дозволяє побачити їх внесок у збереження національної спадщини [9, с. 37].

Важливу роль у формуванні підприємливості та фінансової грамотності відіграє й позакласна діяльність: учнівські проекти, ініціативи самоврядування та благодійні акції, які моделюють реальні соціальні практики. Це сприяє формуванню цілісного розуміння меценатства як поєднання економічної діяльності, соціальної відповідальності та особистісних цінностей. Отже, вивчення українських меценатів у 9 класі є методично доцільним і педагогічно ефективним засобом формування підприємливості та фінансової грамотності. Приклади українських меценатів демонструють учням різні моделі соціально відповідального підприємництва та мають значний виховний і дидактичний потенціал.

РОЗДІЛ 4. Проєктно-дослідницька діяльність учнів, як один із ефективних інструментів формування підприємливості та фінансової грамотності

Проєктно-дослідницька діяльність учнів є однією з ключових педагогічних технологій компетентнісно орієнтованої освіти, яка набула широкого визнання в умовах реформи Нової Української Школи. У своїй основі ця технологія поєднує два взаємопов'язані підходи: метод проєктів – орієнтований на практичний результат і розв'язання реальної проблеми – та дослідницький метод, що передбачає самостійне здобуття знань через спостереження, приведення гіпотези, збір і аналіз даних.

Метод проєктів як педагогічна ідея бере початок від прагматичної педагогіки Д. Дьюї, який наполягав на тому, що освіта має бути зануреною в реальний досвід учня: «навчання шляхом дії». Його послідовник В. Кіппатрік у 1918 р. сформулював метод проєктів як системну педагогічну технологію. У ХХ ст. ця ідея була переосмислена і суттєво збагачена: сьогодні проєктно-дослідницька діяльність розуміється як організована форма самостійної пізнавальної та практичної роботи учнів, спрямованої на створення конкретного продукту – матеріального, інформаційного або соціального [15, с. 38].

У контексті української освітньої реформи проєктно-дослідницька діяльність закріплена на рівні Державного стандарту базової середньої освіти (постанова КМУ № 898 від 30.09.2020), де вона визначена як обов'язковий компонент освітнього процесу, що формує наскрізні компетентності – зокрема підприємливість, інноваційність та вміння вчитися. Відповідно, вчитель не лише передає знання, а виступає фасилітатором – супровідником самостійного навчання учня [1].

Підприємливість як компетентність включає здатність перетворювати ідеї на конкретні дії, брати на себе відповідальність і ризик, планувати, залучати ресурси

та досягати результату. Саме ці якості є серцевиною проєктної роботи: учень, виконуючи проєкт, проходить повний цикл підприємницької діяльності – від ідеї до продукту.

Проектно-дослідницька діяльність і підприємливість об'єднані спільною логікою: обидві базуються на ініціативності, цілепокладанні, управлінні ресурсами і часом, командній взаємодії та публічному захисті результату. Це підтверджує Європейська рамка підприємницьких компетентностей EntreComp, розроблена Європейською Комісією, яка визначає три сфери підприємливості – «Ідеї та можливості», «Ресурси», «Дія» – і всі три сфери природно реалізуються в проєктній роботі учнів [16, с. 74].

Щодо фінансової грамотності – проєкт вимагає від учнів планування бюджету (навіть умовного), обґрунтування витрат, пошуку ресурсів, оцінки ефективності. Дослідження ОЕСР (PISA Financial Literacy Framework, 2022) показують: учні, які мають досвід участі у практичних фінансових симуляціях і проєктах, демонструють значно вищий рівень фінансової грамотності, ніж ті, хто вивчав фінанси лише теоретично. Зокрема, різниця становить до 30 балів за шкалою PISA між учнями, які мали практичний досвід управління коштами (у рамках шкільних проєктів, учнівського самоврядування тощо), і тими, хто такого досвіду не мав [11].

Для ефективного формування підприємливості та фінансової грамотності важливо правильно підібрати тип проєкту, адже різні види проєктної діяльності формують різні аспекти цих компетентностей. У сучасній дидактиці виокремлюють кілька класифікацій проєктів; для цілей нашого дослідження найбільш релевантним є поєднання класифікації за домінуючим видом діяльності та за результатом.

Дослідницькі проєкти

Дослідницькі проєкти максимально наближені до наукового пізнання: учні формують гіпотезу, збирають і аналізують дані, роблять висновки (Ю. Малієнко). У контексті фінансової грамотності прикладом є проєкт «Сімейний бюджет: аналіз витрат і заощаджень» (учні аналізують реальні або змодельовані дані домашніх фінансів), або «Ціни вчора і сьогодні: вплив інфляції на купівельну

спроможність» (міждисциплінарний – математика + економіка + суспільствознавство) [19, с. 10].

Такі проєкти розвивають аналітичне мислення, вміння працювати з даними, критичну оцінку фінансової інформації – навичку, особливо важливу в епоху фінансових шахрайств і маніпуляцій у соціальних мережах.

Соціальні (практико-орієнтовані) проєкти

Соціальні проєкти спрямовані на розв'язання реальної проблеми громади або школи. Прикладом є організація учнями благодійного ярмарку з метою збору коштів на шкільні потреби або допомогу конкретній людині. У процесі такого проєкту учні опановують: складання кошторису, облік доходів і витрат, звітування перед «інвесторами» (батьками, педагогічним колективом), оцінку соціальної ефективності вкладених коштів.

Прикладом реалізованого соціального проєкту в українській школі є програма Junior Achievement Ukraine (JA Ukraine), у рамках якої учні 8–10 класів створюють міні-підприємства: розробляють продукт або послугу, залучають стартовий капітал (від батьків або у вигляді умовних «акцій»), ведуть фінансову документацію і реалізують продукт на шкільному ярмарку. Результати програми свідчать: після участі в JA Company Program 78% учнів краще розуміють поняття прибутку, витрат і ціноутворення [11].

Інформаційно-медійні проєкти

Медійні проєкти – створення відеороликів, подкастів, шкільних газет, сайтів або сторінок у соціальних мережах на фінансову та підприємницьку тематику – є особливо ефективними для учнів покоління Z, яке звикло до цифрового середовища. Такий проєкт «Фінансовий дайджест нашої школи» або «Підприємець мого міста: інтерв'ю» формує не лише фінансову свідомість, а й навички комунікації, критичного медіасприйняття і цифрової грамотності – що також є вимогами НУШ [35, с.11].

Підприємницькі (імітаційно-ігрові) проєкти

Ця категорія включає бізнес-симуляції та ігрові проєкти, де учні «засновують» і «управляють» умовним підприємством або соціальним фондом.

Серед апробованих платформ – «Бізнес-батл» Учнівської Ліги Підприємців України та онлайн-симулятор Biz World (адаптований для 8–9 кл.). У цих проєктах учні в командах проходять усі стадії підприємницької діяльності: ідея – бізнес-план – реалізація – фінансовий звіт.

Грамотна організація проєктної діяльності передбачає чітке дотримання послідовності етапів, кожен з яких має свою дидактичну функцію. У сучасній науково-методичній літературі виокремлюють від чотирьох до семи етапів; для умов шкільної практики оптимальною є шестиетапна модель, адаптована до навчального процесу ЗЗСО [28, с. 38].

Етап 1. Визначення проблеми і формулювання теми проєкту

Учні разом із учителем (або самостійно) визначають актуальну проблему, що має практичне значення. Для формування підприємливості та фінансової грамотності такою проблемою може бути: «Чому багато українців не мають фінансових заощаджень?», «Як залучити кошти для реалізації соціальної ідеї?», «Що означає бути фінансово незалежним у 18 років?». Проблема має бути реальною, зрозумілою і такою, що мотивує учня до дій.

Етап 2. Планування (розробка плану дій і бюджету)

На цьому етапі учні формулюють мету і завдання, визначають методи дослідження або реалізації, розподіляють ролі в команді, складають план-графік і (у разі соціального або підприємницького проєкту) кошторис. Кошторис – навіть умовний – є першим реальним досвідом фінансового планування: учень вчиться оцінювати ресурси, ставити в пріоритет витрати і шукати альтернативи. Саме тут закладається основа бюджетної грамотності.

Етап 3. Дослідження (збір і аналіз інформації)

Учні збирають дані: проводять опитування, аналізують статистику, вивчають відкриті фінансові звіти підприємств, читають інтерв'ю з підприємцями, знайомляться з біографіями успішних меценатів і підприємців. На цьому етапі формуються навички роботи з інформацією, медіаграмотність і вміння розрізняти достовірні та недостовірні джерела – критично важлива компетентність у сучасному інформаційному середовищі.

Етап 4. Реалізація (практична діяльність)

Учні реалізують задуманий продукт: організовують захід, виготовляють матеріали, записують відео, пишуть бізнес-план або проводять реальний ярмарок. Цей етап найбільш відповідає логіці підприємницької діяльності: тут учень стикається з реальними труднощами, вчиться адаптуватися, приймати рішення в умовах невизначеності і брати відповідальність за результат.

Етап 5. Презентація і захист результату

Публічний захист проєкту – обов'язковий елемент, що формує навички комунікації, аргументації та впевненої самопрезентації. Учні представляють свій продукт перед аудиторією (класом, журі, батьками), відповідають на запитання і захищають прийняті рішення. Ця навичка є прямим аналогом «пітчінгу» (pitch) у бізнес-середовищі – вміння швидко і переконливо донести ідею до потенційного інвестора або партнера.

Етап 6. Рефлексія і оцінювання

Завершальний етап передбачає самооцінку учнів, взаємооцінку в команді та оцінку з боку вчителя і зовнішньої аудиторії. Рефлексія («Що вдалося? Що зробив би інакше? Чого навчився?») є ключовим механізмом розвитку підприємницького мислення: підприємець – це людина, яка вміє вчитися на власному досвіді і постійно вдосконалюватися [34, с. 116].

Упровадження проєктно-дослідницької діяльності вимагає від учителя суттєвої трансформації власної педагогічної ролі. Традиційна модель «учитель – знання – учень» поступається місцем моделі «учитель-фасилітатор – учень-дослідник». Фасилітатор не дає відповіді, а ставить питання; не виконує роботу, а створює умови для її виконання; не оцінює авторитарно, а супроводжує процес формувальним оцінюванням.

Для успішної реалізації проєктів із фінансової грамотності та підприємливості вчитель повинен:

- чітко формулювати очікувані компетентнісні результати;
- забезпечити учнів необхідними ресурсами (доступ до інформації, шаблони бізнес-планів, фінансових таблиць);

- організувати регулярні «чекпоїнти» – короткі зустрічі з командами для перевірки прогресу і коригування напрямку;
- залучати зовнішніх експертів – підприємців, банківських фахівців, представників НКО – для оцінки і наставництва.

Відповідно до рекомендацій Українського інституту розвитку освіти (УІРО), підготовка вчителя до фасилітації проєктної діяльності є окремим напрямком підвищення кваліфікації і включається до програм Нової української школи, зокрема у курсах EdEra та Prometheus – безкоштовних українських освітніх платформах [11].

Оцінювання проєктної роботи є одним із найскладніших методичних питань, оскільки передбачає вимірювання не лише предметних знань, а й наскрізних компетентностей – підприємливості, фінансової грамотності, командної роботи, комунікації. Для цього застосовується компетентнісно-орієнтоване (формувальне) оцінювання, яке регламентоване наказом МОН України № 289 від 01.04.2022 [10].

Основним інструментом оцінювання є рубрика – детальний опис критеріїв і рівнів виконання. Для проєктів із підприємливості та фінансової грамотності рубрика може включати такі критерії: якість дослідження; фінансова грамотність; підприємницьке мислення; командна робота; презентація.

Поряд із рубрикою рекомендується застосовувати самооцінювання учня (за спрощеною рубрикою) і взаємооцінювання між командами – що додатково розвиває рефлексивне мислення і відповідальність за власне навчання. Ці практики відповідають міжнародним стандартам Assessment for Learning, які активно впроваджуються в європейських освітніх системах [10].

Попри безперечну педагогічну ефективність, проєктно-дослідницька діяльність має низку ризиків і обмежень, які вчитель повинен усвідомлювати і мінімізувати.

1. Нерівномірне навантаження в команді. У груповому проєкті нерідко 1–2 учні виконують основну роботу, тоді як інші залишаються пасивними. Щоб уникнути цього, вчитель повинен чітко розподіляти ролі із самого початку і включати індивідуальний компонент рефлексії до оцінювання.

2. Поверховість дослідження. Учні можуть обмежитися першими-ліпшими інтернет-джерелами, не перевіряючи їх достовірність. Тому навчання інформаційної грамотності і критичної оцінки джерел є необхідним попереднім кроком перед початком проєктної роботи.

3. Дефіцит часу. Якісний проєкт потребує щонайменше 2–4 тижнів, тоді як навчальна програма нерідко не передбачає достатньо часу. Вирішення – інтегровані міжпредметні проєкти, які рахуються у кількох предметах одночасно, а також домашня і позакласна компоненти роботи.

4. Труднощі з доступом до ресурсів. Не всі учні мають однаковий доступ до технологій, інтернету чи можливості відвідувати заходи поза школою. Враховуючи соціальну нерівність, учитель зобов'язаний передбачити офлайн-альтернативи і забезпечити рівні умови для всіх учасників.

Сучасний освітній процес у межах НУШ передбачає активне використання цифрових технологій як інструментів підтримки проєктної діяльності учнів. Їх застосування дозволяє значно підвищити ефективність навчання, забезпечити візуалізацію складних процесів, організувати командну взаємодію та сформувати навички цифрової грамотності, що є складовою ключових компетентностей [39, с. 195]. У контексті формування підприємливості та фінансової грамотності цифрові інструменти виконують не лише допоміжну, а й змістотворчу функцію, оскільки дають змогу моделювати реальні економічні ситуації, здійснювати фінансові розрахунки та презентувати результати діяльності у сучасному форматі (Табл. 3.2.).

Проєктно-дослідницька діяльність є не лише однією з ефективних педагогічних технологій, а й оптимальним середовищем для автентичного формування підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу. Вона відповідає всім ключовим вимогам компетентнісної освіти: є практично орієнтованою, рефлексивною, командною, продуктивною і мотивуючою.

Таблиця 3.2.

Використання цифрових інструментів у навчанні теми «Українські меценати та фінансова грамотність»

Цифровий інструмент	Основне призначення	Освітнє застосування в темі меценатства і фінансової грамотності
Google Workspace for Education (Classroom, Forms, Slides, Sheets)	Організація навчального процесу, спільна робота з документами	Створення групових проєктів про меценатів, збір анкетних даних, ведення бюджету проєкту, підготовка презентацій
Canva for Education	Дизайн і візуалізація матеріалів	Оформлення постерів про меценатів, інфографік «бюджет соціального проєкту», презентацій результатів роботи
Mentimeter / Kahoot	Інтерактивне опитування, тестування	Проведення вікторин про меценатів, перевірка знань термінів, рефлексія після уроку
Miro	Візуальне моделювання ідей	Побудова карти соціального проєкту мецената, SWOT-аналіз, створення бізнес-моделі «Рада меценатів»
Microsoft Excel / Google Sheets	Фінансові розрахунки та аналіз	Розрахунок умовного бюджету мецената, планування витрат, аналіз ефективності соціальних інвестицій

[складено автором]

Аналіз наукових джерел і педагогічного досвіду дозволяє виокремити такі висновки: по-перше, проєктна робота формує у дев'ятикласників підприємливість через проходження повного циклу від ідеї до захисту продукту, що є функціональним аналогом підприємницької діяльності; по-друге, фінансова грамотність формується через практичний досвід бюджетування, фінансового планування та аналізу ефективності навіть у межах учнівської гри або соціального проєкту; по-третє, успіх проєктної діяльності безпосередньо залежить від методичної зрілості вчителя, його готовності виконувати роль фасилітатора і системно застосовувати формувальне оцінювання [51].

Упровадження проєктно-дослідницької діяльності в практику ЗЗСО, зокрема на прикладі вивчення українських меценатів як взірців підприємницької і соціальної відповідальності, є перспективним і методично обґрунтованим напрямом, що забезпечує органічне поєднання виховного, навчального і розвивального потенціалу сучасної української освіти.

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків.

1. Обґрунтували, що формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» є важливим складником сучасного освітнього процесу, оскільки забезпечує підготовку учнів до свідомої участі в соціально-економічному житті. Встановлено, що ця компетентність має інтегративний характер і поєднує знання про економічні явища, практичні вміння раціонально використовувати ресурси, приймати фінансові рішення, оцінювати ризики та діяти відповідально. Доведено, що її ефективне формування можливе за умови поєднання компетентнісного, діяльнісного, міжпредметного та системного підходів, які забезпечують практичну спрямованість навчання, активну участь учнів у розв'язанні змодельованих життєвих ситуацій і цілісність освітнього процесу. Саме така методологічна основа дає змогу перетворити засвоєння фінансово-економічних знань на реальний інструмент розвитку учнівської самостійності, ініціативності та відповідальності.

З'ясовано, що значний потенціал для формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» має історична освіта, оскільки вона дозволяє розглядати економічні процеси в історичній динаміці, аналізувати приклади господарської діяльності, фінансових рішень і соціальної відповідальності в різні історичні періоди. Узагальнення українського й зарубіжного досвіду засвідчило спільну тенденцію до інтеграції підприємливості та фінансової грамотності в різні навчальні предмети й орієнтації на практико-орієнтоване навчання.

2. Визначено педагогічні аспекти розвитку підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу як цілісну систему, що поєднує нормативно закріплені освітні вимоги, практико-орієнтований зміст навчання та сучасні педагогічні технології. З'ясовано, що ефективне формування цієї компетентності в учнів 9 класу зумовлюється віковими особливостями підлітків, їхньою готовністю до самостійного прийняття рішень, потребою в практичному досвіді та здатністю до усвідомленого професійного самовизначення. Доведено, що педагогічно

результативним є таке навчання, яке не обмежується передаванням теоретичних знань, а створює умови для активного застосування фінансових і підприємницьких умінь у змодельованих та реальних життєвих ситуаціях. Саме тому особливого значення набувають кейс-метод, проектна діяльність, ділові ігри, симуляції, міжпредметна інтеграція та взаємодія з реальним економічним середовищем.

Встановлено, що розвиток підприємливості та фінансової грамотності в 9 класі є найбільш ефективним за умови практичної спрямованості освітнього процесу, його наближеності до реального життя та орієнтації на формування в учнів досвіду відповідального фінансового вибору. Практичний зміст курсу, робота над шкільними проектами, моделювання економічних ситуацій, аналіз кейсів, співпраця з підприємцями та використання діяльнісних форм оцінювання забезпечують не лише засвоєння фінансових понять, а й розвиток критичного мислення, ініціативності, відповідальності, навичок командної роботи та здатності приймати обґрунтовані рішення.

3. Дослідили методичні підходи до формування підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу ЗЗСО на прикладі вивчення українських меценатів та встановили їх високий педагогічний потенціал у реалізації компетентнісного підходу. З'ясовано, що інтеграція історичного матеріалу з практико-орієнтованими формами роботи дає змогу не лише розширити знання учнів про українських меценатів, а й сформувати в них уміння аналізувати фінансові рішення, оцінювати соціальну значущість інвестицій, планувати ресурси та усвідомлювати роль підприємливості у суспільному розвитку.

Доведено, що найбільш ефективними методичними інструментами є проектна діяльність, кейс-метод, ділові ігри, дискусії, екскурсії та компетентнісне оцінювання, які забезпечують активне залучення учнів до навчального процесу, розвиток критичного мислення, навичок бюджетування, аргументації, командної взаємодії та відповідального ставлення до фінансів. Установлено, що запропоновані методичні підходи забезпечують міжпредметну інтеграцію історії, громадянської освіти, фінансової грамотності та підприємництва, сприяючи формуванню соціально активної, фінансово обізнаної та підприємливої особистості.

4. З'ясували можливості проєктно-дослідницької діяльності як ефективного інструменту формування підприємливості та фінансової грамотності учнів 9 класу та визначили її високий потенціал у реалізації компетентнісного підходу. Установлено, що проєктно-дослідницька діяльність забезпечує практичне засвоєння учнями основ підприємливості через проходження повного циклу роботи – від постановки проблеми й планування до реалізації, презентації та рефлексії, що наближує навчальний процес до реальних моделей економічної та соціальної діяльності.

Доведено, що участь у дослідницьких, соціальних, інформаційно-медійних та підприємницьких проєктах сприяє розвитку в учнів навичок бюджетування, фінансового планування, критичного аналізу інформації, командної взаємодії, відповідального прийняття рішень і публічного захисту результатів. Визначено, що ефективність проєктно-дослідницької діяльності значною мірою залежить від методичної підготовки вчителя, його здатності виконувати роль фасилітатора, використовувати цифрові інструменти та впроваджувати компетентнісно орієнтоване оцінювання, що забезпечує формування соціально активної, фінансово обізнаної та підприємливої особистості.

Отже, результати дослідження підтвердили, що формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» учнів 9 класу є важливим і педагогічно доцільним напрямом сучасної шкільної освіти, який забезпечує підготовку учнів до свідомої та відповідальної участі в соціально-економічному житті. Доведено, що ефективність цього процесу значно зростає за умови поєднання історичного змісту з практико-орієнтованими методами навчання, зокрема на прикладі вивчення українських меценатів як взірців соціально відповідальної підприємливості. Запропоновані методичні підходи та форми роботи сприяють розвитку в учнів критичного мислення, фінансової обізнаності, ініціативності, уміння приймати обґрунтовані рішення й діяти відповідально в реальних життєвих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові документи

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1392 від 23.11.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
2. Державний стандарт базової середньої освіти : затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
3. Закон України «Про освіту» : затверджений указом Президента України № 2145-VIII від 05.09.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» : затверджений указом Президента України № 463-IX від 16.01.2020 р. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
6. Навчальна програма з історії: Україна і світ (інтегрований курс) для 9 класів загальноосвітніх шкіл : затверджена наказом Міністерства освіти і науки. URL: <https://surl.li/gjvoer>
7. Модельна навчальна програма «Підприємництво і фінансова грамотність. 8–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Кузнєцова А. Я., Довгань А. І., Часнікова О. В., Шніцер О. П., Тригуб О. В., Гірченко Т. Д., Шабанова О. В., Харченко А. М., Нагайчук Н. Г. 2024. 14 с. URL: <https://surl.li/hjzgaz>
8. Модельна навчальна програма «Підприємництво і фінансова грамотність. 8–9 класи» для закладів загальної середньої освіти авт. Панченко С. Ю. 2024. 28 с. URL: <https://surl.li/rlyitr>
9. Модельна навчальна програма курсу «Мої фінансові цілі. Профільна середня освіта. Основний поглиблений рівень» для закладів загальної середньої освіти авт. Ролік В. А., Войтицька Л. В., Тригуб О. В., Носик Н. Д. 2026. 50 с. URL: <https://surl.li/uhkhoo>
10. Рекомендації МОН України щодо формувального оцінювання : наказ № 289 від 01.04.2022. URL: <https://surl.li/njxumw>

11. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. P. 292. URL: <https://surl.li/xrnumo>

II. Підручники

12. Фінансова грамотність. Фінанси: що? чому? як?: навчальний посібник. 2019. 272 с.

13. Чернецька Т. І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання: навчальний посібник. Київ: Праймдрук, 2021. 352 с.

14. Як стати майстерним педагогом: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2021. 184 с.

15. Фінансова культура. 7 клас: навчально-методичний посібник для вчителів / за заг. ред. Т. С. Смовженко. Київ: УБС НБУ, 2020. 114 с.

16. Фінансова поведінка. 4 клас: навчально-методичний посібник для вчителя / О. Б. Рябова, Л. Я. Криховець та ін.; за заг. ред. Т. С. Смовженко. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 114 с.

17. Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава: Сова, 2021. 398 с.

III. Монографії, посібники, збірники

18. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: методичний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2021. 316 с.

19. Гельбак А. М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: методичні рекомендації. Кропивницький: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2017. 24 с.

20. Назаренко Г. А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Черкаси: ЧОПОПП, 2024. 68 с.

21. Павленко А. Ф. та ін. Сучасні тренінгові технології навчання ведення бізнесу: навчально-методичний посібник. Київ: КНЕУ, 2021. 300 с.

22. Підласий І. П. Практична педагогіка. Київ: Видавничий дім «Слово», 2004. 616 с.

23. Підласий І. П. Продуктивний педагог. Харків: Основа, 2021. 360 с.

24. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
25. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків: Основа, 2018. 112 с.
26. Шишацька І. В. Реалізація наскрізної змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» як засіб інтеграції компетентностей. Дніпро, 2020.

IV. Наукові статті та матеріали конференцій

27. Блискавка О., Зеленцова А. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки. 2019. 140 с.
28. Калініченко О. О., Вікарчук О. І., Ніколаєнко С. М. Фінансова грамотність як запорука розвитку суспільства. Управління. Інновації. 2019. 180
29. Захаркіна Л. С. Банківсько-страхова інтеграція (bancassurance). Науковий вісник Херсонського державного університету. 2024. Вип. 5(4). С. 54–57.
30. Захаркіна Л. С., Катериніна К. П. Підвищення фінансової грамотності населення України. Економічний форум. 2024.
31. Кізима Т. Фінансова грамотність: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник ТНЕУ. 2022. № 2. С. 64–71.
32. Котенко Т. М. Тренінг як засіб активізації навчання у вищій школі. 2023 С. 20-24.
33. Кучерова Г. Ю. Розвиток фінансової культури населення. 2023. С. 42.
34. Ломачинська І. А. Фінансова грамотність як основа фінансової поведінки. Вісник ОНУ. 2021. Т. 16. С. 116–124.
35. Приходько Б. Підвищення фінансової грамотності населення України. Вісник НБУ. 2024. № 2 (216). С. 11–16.
36. Славянська Н. Підвищення фінансової грамотності: державна необхідність. Вісник НБУ. 2023. С.23-33
37. Смовженко Т., Кузнєцова А. Впровадження фінансової грамотності в Україні. Вісник НБУ. 2023. № 9. С. 8–16.

38. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів: дисертація. Одеса, 2023. 123 с.

39. Філончук З. В. Методичні аспекти впровадження навчально-методичного комплексу для викладання фінансової грамотності. Педагогічний альманах. 2016. Вип. 31. С. 195–196.

40. Хом'юк І. В., Родюк Н. Ю. Формування фінансової культури молодших школярів. Нова українська школа. 2020. С. 101-104.

41. Шевцова Л. Активізація пізнавальної діяльності учнів. Дивослово. 2001. № 12. С. 43–45.

V. Інтернет-ресурси

42. Активізація пізнавальної діяльності учнів у навчанні математики. URL: <http://www.refsua.com/referat-8193-5.html> (дата звернення: 29.05.2026).

43. Що таке фінансова грамотність? URL: <https://biznecat.com/informatsiia/74-shcho-take-finansova-gramotnist.html> (дата звернення: 01.06.2026).

44. Як навчити дітей фінансової грамотності. URL: <http://vseprogroshi.com.ua/yak-navchiti-ditej-finansovoyi-gramotnosti.html> (дата звернення: 11.06.2026).

45. Розвиток дитини. URL: <https://childdevelop.com.ua/> (дата звернення: 11.06.2026).

45. Сімейний бюджет. URL: <https://simeinyibudzheta.com.ua/moneyandlove> (дата звернення: 28.05.2026).

46. Коли починати вивчати фінансову грамотність. URL: https://www.creativeschool.com.ua/financial_literacy_kmds/ (дата звернення: 11.06.2026).

47. Інтенсив-тренінг з фінансової грамотності. URL: <https://www.tneu.edu.ua/news/16081-zaproshuyemo-do-uchast-v-intensiv-trenngu-z-pidvishchennya-finansovoyi-gramotnosti.html> (дата звернення: 11.06.2026).

48. Кафедра фінансів THEU. URL: <http://kaf-fin.tneu.edu.ua> (дата звернення: 17.11.2021).

49. Курси фінансової грамотності USAID. URL: <https://uacrisis.org/uk/55680-kurs-finansovoyi-gramotnosti> (дата звернення: 17.11.2021).

50. Роберт Бонд. Фінансова грамотність в Україні: факти та висновки. URL: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf (дата звернення: 28.10.2021).

51. Тренінг «Грані багатства». URL: <https://rozvytok.top/treningi/trening-grani-bagatstva-osnovy-finansovoyi-kultury/> (дата звернення: 17.11.2021).

52. Фінансова грамотність (магістратура). URL: https://www.tneu.edu.ua/pdf/opp/pubobgov/master/015_finanova_hramotnist_mahistr.pdf (дата звернення: 11.11.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

Кейс «Від ідеї до бізнесу: чи варто Олі відкривати хенд-мейд магазин в Instagram?»

Мета кейсу: сформувати в учнів уміння аналізувати підприємницьку ідею, оцінювати стартові ресурси, прогнозувати витрати й прибутки, визначати ризики та ухвалювати обґрунтоване фінансове рішення.

Освітня цінність кейсу

Кейс спрямований на формування компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» через моделювання реальної життєвої ситуації. Учні вчаться: аналізувати бізнес-ідею; оцінювати ресурси та ризики; планувати бюджет; обчислювати прибуток; приймати економічно обґрунтовані рішення.

Ситуація кейсу

Оля – учениця 9 класу. Вона любить виготовляти хенд-мейд прикраси: браслети, сережки та брелоки з бісеру. Її вироби подобаються друзям, кілька разів вона вже продавала їх знайомим. Оля замислилася: чи варто перетворити хобі на невеликий онлайн-бізнес та відкрити власний магазин в Instagram?

Дівчина планує продавати прикраси ручної роботи через соціальні мережі. Для цього їй потрібно закупити матеріали, оформити сторінку, зробити фото товарів і продумати рекламу. Оля має 2000 грн власних заощаджень.

Перед нею постає запитання: чи достатньо цього для старту, чи буде така справа прибутковою, і чи варто взагалі починати?

Завдання для учнів

Прочитайте ситуацію та допоможіть Олі ухвалити рішення.

1. Визначте, яку бізнес-ідею хоче реалізувати Оля.
2. Проаналізуйте, які ресурси потрібні для старту.
3. Обчисліть можливі витрати.
4. Спрогнозуйте можливий дохід і прибуток.
5. Оцініть ризики.
6. Зробіть висновок: чи варто Олі відкривати хенд-мейд магазин?

Стартові витрати Олі

Стаття витрат	Орієнтовна сума
Бісер, нитки, застібки, фурнітура	900 грн
Пакування (конверти, коробочки)	250 грн
Декор для фото (фон, підставки)	200 грн
Реклама в Instagram	400 грн
Непередбачені витрати	250 грн
Разом	2000 грн

Собівартість і продаж

Оля планує виготовити 20 прикрас.

Середня собівартість 1 виробу – 45 грн

Середня ціна продажу 1 виробу – 120 грн

Покроковий алгоритм аналізу кейсу

Крок 1. Визначення бізнес-ідеї

Учні мають визначити суть ідеї: Оля хоче створити мінібізнес з продажу прикрас ручної роботи через Instagram.

Висновок: це приклад малого онлайн-підприємництва з мінімальними стартовими вкладеннями.

Крок 2. Аналіз стартових ресурсів

Учні визначають, що для старту Олі потрібні: матеріальні ресурси – бісер, нитки, фурнітура; фінансові ресурси – 2000 грн; інформаційні ресурси – знання про продажі в Instagram; часові ресурси – час на виготовлення та просування; особисті ресурси – творчість, терпіння, комунікабельність.

Висновок: Оля має базові ресурси для старту.

Крок 3. Аналіз витрат

Учні підраховують, що стартовий бюджет повністю використовується.

Загальні витрати: 2000 грн

Отже, Оля може почати без додаткових вкладень, але не має фінансового запасу.

Висновок: бюджету достатньо, але він обмежений.

Крок 4. Розрахунок доходу

Учні обчислюють можливий дохід:

$20 \text{ виробів} \times 120 \text{ грн} = 2400 \text{ грн}$

Дохід Олі – 2400 грн

Крок 5. Розрахунок прибутку

Формула прибутку:

Прибуток = Дохід – Витрати

$2400 - 2000 = 400 \text{ грн}$

Можливий прибуток – 400 грн

Крок 6. Оцінка ризиків

Учні визначають можливі ризики: не всі прикраси продадуться; реклама може не спрацювати; конкуренція серед хенд-мейд магазинів; можливі негативні відгуки; нестача часу через навчання.

Висновок: бізнес має ризики, але вони помірні й контрольовані.

Крок 7. Прийняття рішення

Учні формулюють підсумковий висновок.

Приклад висновку: Олі варто спробувати відкрити хенд-мейд магазин в Instagram, оскільки вона має стартовий капітал, навички та готовий продукт. Бізнес не потребує великих вкладень і може принести перший прибуток. Водночас починати варто обережно: з невеликої кількості товару, тестування попиту та поступового розвитку сторінки.

Питання для обговорення

1. Чи можна вважати хобі бізнесом?
2. Які ризики найнебезпечніші для Олі?
3. Як можна зменшити витрати на старті?
4. Що важливіше для успіху: якісний товар чи реклама?
5. Як Оля може розширити свій бізнес у майбутньому?

Джерело: Власна розробка авторки дослідження

Додаток Б

Покрокова інструкція організації учнівського мікропроєкту «Шкільна кав'ярня / ярмарок»

Етап роботи	Зміст діяльності учнів	Дії вчителя	Очікуваний результат
1. Генерація ідеї	Учні обговорюють формат мікропроєкту: шкільна кав'ярня, благодійний ярмарок, продаж випічки, лимонаду, листівок, виробів hand-made. Пропонують ідеї, обирають найреалістичнішу.	Організовує мозковий штурм, спрямовує дискусію, допомагає оцінити реалістичність ідеї.	Обрано спільну ідею мікропроєкту.
2. Формулювання мети	Учні визначають, навіщо організовується проєкт: заробити кошти, зібрати гроші на потреби класу, підтримати благодійну ініціативу, набутти підприємницького досвіду.	Допомагає сформулювати чітку й досяжну мету.	Сформульовано мету проєкту.
3. Планування діяльності	Учні складають план: що продаватимуть, коли, де, кому, хто відповідальний, які ресурси потрібні.	Координує планування, допомагає структурувати етапи роботи.	Складено покроковий план реалізації.
4. Розподіл ролей	Учні обирають ролі: організатори, фінансисти, дизайнери, продавці, рекламна група, аналітики.	Допомагає розподілити ролі відповідно до здібностей та інтересів учнів.	Кожен учень має конкретне завдання й відповідальність.
5. Аналіз ресурсів	Учні визначають, що потрібно для реалізації: продукти, посуд, матеріали, декор, реклама, місце проведення.	Допомагає скласти список ресурсів і оцінити їх доступність.	Сформовано перелік необхідних ресурсів.
6. Розрахунок стартових витрат	Учні підраховують витрати: продукти, пакування, матеріали, оформлення, реклама. Складають попередній бюджет.	Пояснює принципи планування витрат, контролює правильність розрахунків.	Складено стартовий кошторис проєкту.
7. Прогнозування доходів	Учні визначають ціну товарів, прогнозують кількість продажів, обчислюють можливий дохід.	Допомагає розрахувати дохід і перевірити реалістичність прогнозів.	Складено прогноз очікуваного доходу.
8. Аналіз ризиків	Учні визначають можливі ризики: низький попит, завищені ціни, нестача товару, перевитрати, погана реклама.	Спрямовує учнів до пошуку шляхів мінімізації ризиків.	Складено перелік ризиків і способів їх уникнення.
9. Рекламна кампанія	Учні створюють афіші, оголошення, запрошення, пости для шкільних соцмереж.	Консультує щодо оформлення й змісту реклами.	Підготовлено рекламні матеріали.
10. Реалізація проєкту	Учні проводять ярмарок / кав'ярню: продають товари,	Спостерігає, координує, підтримує	Проєкт реалізовано на практиці.

	спілкуються з покупцями, ведуть облік продажів.	дисципліну та організацію.	
11. Облік фінансових результатів	Учні підраховують виручку, витрати, прибуток, визначають фінансовий результат.	Допомагає оформити підрахунки та перевіряє точність.	Обчислено фінансовий результат проєкту.
12. Аналіз результатів	Учні аналізують: що вдалося, що було складно, які рішення були ефективними, які помилки допущено.	Організовує рефлексію, ставить запитання для аналізу.	Проведено підсумковий аналіз діяльності.
13. Презентація висновків	Учні презентують результати: прибуток, труднощі, успішні рішення, досвід команди.	Координує презентацію та підсумкове обговорення.	Учні узагальнили досвід і сформулювали висновки.
14. Рефлексія та оцінювання	Учні оцінюють власний внесок, роботу команди, набуті навички.	Організовує самооцінювання та взаємооцінювання.	Усвідомлено освітню цінність мікропроєкту.

Джерело: Власна розробка авторки дослідження

Додаток В

Приклади ділових ігор та симуляцій для формування підприємливості й фінансової грамотності учнів 9 класу

Назва гри / симуляції	Мета	Короткий хід гри	Що формує
«Бюджет сім'ї» 1. «Бюджет сім'ї» 	Навчити учнів планувати особисті та сімейні фінанси, розподіляти доходи й витрати, приймати фінансові рішення	Учні працюють у мікрогрупах. Кожна група отримує «легенду» сім'ї (склад родини, дохід, обов'язкові витрати). Завдання – скласти місячний бюджет. Після цього вчитель додає «непередбачену подію» (поломка техніки, хвороба, підвищення тарифів), і група має переглянути бюджет	Уміння планувати бюджет, визначати пріоритети, аналізувати витрати, адаптуватися до змін
«Відкрий власну справу» 2. «Відкрий власну справу» 	Сформувати базові уявлення про підприємництво, стартовий капітал, витрати, прибуток і ризики	Учні об'єднуються в команди та створюють модель малого бізнесу (кав'ярня, ярмарок, онлайн-магазин, майстерня). Визначають ідею, цільову аудиторію, витрати, рекламу, прибуток. Презентують бізнес-ідею класу	Підприємницьке мислення, фінансове планування, стратегічне мислення, командна робота
«Ярмарок у середньовічному місті» 3. «Ярмарок у середньовічному місті» 	Показати роль торгівлі, податків і ресурсів у розвитку економіки та суспільства	Учні розподіляють ролі (ремісники, купці, міська влада). Виготовляють умовний товар, встановлюють ціни, ведуть торгівлю, сплачують податки, підраховують прибуток	Економічне мислення, розуміння ринкових процесів, історико-економічна грамотність

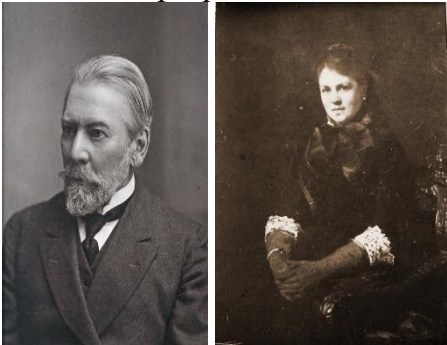
«Бюджет держави» 	Навчити учнів розподіляти ресурси на рівні держави, визначати пріоритети та оцінювати наслідки рішень	Учні отримують умовний державний бюджет і мають розподілити кошти між сферами (освіта, медицина, армія, дороги, культура). Після цього аргументують свої рішення та обговорюють наслідки	Фінансове мислення, громадянська відповідальність, аналіз державних фінансів
«Фінансовий вибір» 5. «Фінансовий вибір» 	Розвивати навички прийняття щоденних фінансових рішень	Учням пропонують життєві ситуації (купити дешевше чи якісніше, витратити чи заощадити, взяти кредит чи відкласти покупку). Вони обирають рішення й аргументують його	Критичне мислення, відповідальність, фінансова свідомість
«Стартап за 1000 грн» 	Навчити учнів планувати бізнес в умовах обмежених ресурсів	Команди отримують однаковий стартовий капітал (1000 грн) і завдання придумати бізнес, який можна реалізувати з цією сумою. Потрібно скласти бюджет, визначити витрати, дохід і прибуток	Креативність, підприємливість, уміння працювати з обмеженим бюджетом
«Біржа ідей» 7. «Біржа ідей» 	Навчити оцінювати перспективність бізнес-ідей та інвестувати ресурси	Кожна команда презентує власну бізнес-ідею. Інші учні виступають «інвесторами» та розподіляють умовний капітал між найперспективнішими проектами	Аналітичне мислення, аргументація, оцінювання ризиків і перспектив

«Ціна і попит» 8. «Ціна і попит» <table data-bbox="213 479 533 557"><tr><td>ЦІНА</td><td>30 грн</td><td>20 грн</td><td>30 грн</td><td>40 грн</td></tr><tr><td>ПОПИТ (шт.)</td><td>25</td><td>20</td><td>15</td><td>10</td></tr></table>	ЦІНА	30 грн	20 грн	30 грн	40 грн	ПОПИТ (шт.)	25	20	15	10	Пояснити взаємозв'язок між ціною товару, попитом і прибутком	Кожна група отримує товар і визначає його ціну. Після моделювання «ринку» учні спостерігають, як зміна ціни впливає на попит і прибуток	Розуміння ринкових механізмів, логіка ціноутворення
ЦІНА	30 грн	20 грн	30 грн	40 грн									
ПОПИТ (шт.)	25	20	15	10									
«Кредит чи заощадження?» 9. «Кредит чи заощадження?» КРЕДИТ - Платіж зараз - Відсотки - Переплата - Ризики чи ЗАОЩАДЖЕННЯ - Час - Дисципліна - Накопичення - Вигида	Навчити порівнювати фінансові рішення та оцінювати їх довгострокові наслідки	Учні отримують ситуацію (наприклад, купівля телефону, велосипеда чи ноутбука) і мають обрати: взяти кредит чи накопичити. Обчислюють наслідки кожного рішення	Фінансова відповідальність, уміння порівнювати варіанти, довгострокове планування										
«Історія успішного бізнесу» 10. «Історія успішного бізнесу» 	Ознайомити учнів із реальними прикладами підприємництва та навчити аналізувати фактори успіху	Учні досліджують історію відомого бренду або стартапу, аналізують шлях розвитку, ризику, рішення, прибутки, презентують результати	Дослідницькі навички, аналітичне мислення, розуміння логіки бізнесу										

Джерело: Власна розробка авторки дослідження

Додаток Г

Спільні риси та відмінності між меценатами

Меценат	Джерело капіталу	Напрямок підтримки	Ключова спадщина
Євген Чикаленко 	Аграрне господарство	Преса, наукові товариства, літератори	Газета «Рада», «Щоденник»
Родина Симиренків 	Цукрова промисловість, машинобудування	Наука, видавнича справа, просвіта	«Помологія» Левка Симиренка
Богдан і Варвара Ханенки 	Юридична та промислова діяльність	Образотворче мистецтво	Музей Ханенків у Києві
Микола Лисенко (збирач меценатів) 	Власні кошти + залучений капітал	Музична освіта	Музично-драматична школа → Консерваторія
Христина Алчевська	Родинний підприємницький	Жіноча освіта, народна	Харківська жіноча недільна

	капітал родини Алчевських	просвіта, книговидання	школа, «Що читати народу?»
Ринат Ахметов 	Металургія, гірничодобувна галузь	Соціальні програми, гуманітарна допомога	Фонд «Розвиток України»
Віктор Пінчук 	Металургія, трубна промисловість	Сучасне мистецтво, міжнародні зв'язки	PinchukArtCentre

Джерело: Власна розробка авторки дослідження

Додаток Г

План-конспект уроку 9 клас

Тема: Українські меценати та фінансова грамотність

Мета уроку:

навчальна:

- ознайомити учнів із постатями українських меценатів (Є. Чикаленко, родина Симиренків, Б. і В. Ханенки, М. Лисенко як збирач меценатських ініціатив, сучасні меценати – Р. Ахметов, В. Пінчук); /інформаційно-логічна
- розкрити поняття «меценатство», «соціальні інвестиції», «благодійність», «спонсорство»; /інформаційно-логічна
- пояснити роль меценатів у розвитку освіти, культури, науки та економіки України; /інформаційно-логічна, аксіологічна
- сформувати уявлення про зв'язок між підприємливістю та соціальною відповідальністю; /аксіологічна

розвивальна:

- розвивати навички аналізу історичних і сучасних прикладів меценатства; /логічна
- формувати вміння працювати з інформаційними джерелами (тексти, відео, біографії); /інформаційна
- розвивати фінансове мислення через моделювання розподілу ресурсів; /логічна
- удосконалювати навички аргументації, публічного виступу та командної роботи; /комунікативна, логічна
- розвивати підприємницьке мислення через створення соціальних проєктів; /підприємницька

виховна:

- виховувати повагу до історичної та культурної спадщини українських меценатів; /аксіологічна
- формувати усвідомлення важливості соціальної відповідальності бізнесу; /аксіологічна
- виховувати активну громадянську позицію та ініціативність; /особиста
- сприяти формуванню ціннісного ставлення до благодійності та взаємодопомоги; /аксіологічна

Тип уроку: комбінований урок (з елементами ділової гри та проєктної діяльності).

Обладнання: мультимедійна презентація, відеофрагменти (Ханенки, PinchukArtCentre), картки із завданнями, умовний «бюджет», портрети меценатів, робочі аркуші для груп, маркери, фліпчарт.

Основні поняття: меценат, благодійність, спонсорство, соціальні інвестиції, підприємливість, бюджет, пріоритизація витрат.

Основні постаті: Євген Чикаленко, родина Симиренків, Богдан і Варвара Ханенки, Микола Лисенко, Рінат Ахметов, Віктор Пінчук.

План уроку

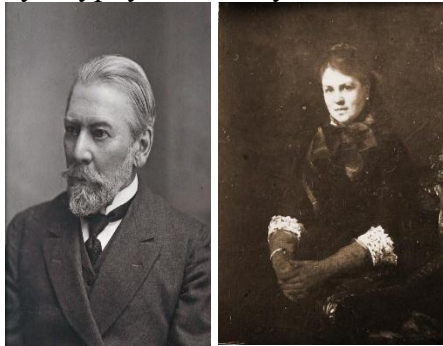
1. Українські меценати: історичні та сучасні постаті
2. Поняття «меценат», «благодійність», «спонсорство»
3. Роль меценатів у розвитку освіти, культури та науки України

4. Соціальна відповідальність бізнесу та соціальні інвестиції
5. Фінансова грамотність у діяльності меценатів (бюджетування, розподіл ресурсів)
6. Практична діяльність: моделювання рішень у сфері меценатства («Рада Меценатів»)

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
10 хв	I. Мотивація навчальної діяльності	Вчитель демонструє фрагмент відео про Музей Ханенків або PinchukArtCentre та ставить проблемне питання: «Хто платить за мистецтво і навіщо багаті люди витрачають гроші на культуру?» Пояснює, що сьогодні учні дізнаються, як українські меценати змінювали суспільство через фінансові рішення.	Учні переглядають відео, висловлюють припущення, беруть участь у короткій бесіді.	логічна
10 хв	II. Актуалізація опорних знань	Мозковий штурм Учитель організовує «мозковий штурм» і кластер: «Меценат — хто це?». Коротко пояснює різницю між меценатом, спонсором і благодійником.	Учні називають асоціації, формують кластер, обговорюють поняття.	логічна, комунікативна
20 хв	III. Вивчення нового матеріалу	Розповідь учителя з елементами історій меценатів: Євген Чикаленко — український землевласник і видавець, який фінансував газету «Рада». Він казав: <i>«Любити Україну треба не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені»</i> . Чикаленко витрачав власні кошти на розвиток української преси, розуміючи, що без інформації не буде нації. Родина Симиренків — промисловці, які фінансували українську культуру і науку. Вони підтримували Тараса Шевченка, видавали книжки українською мовою, вкладали гроші в розвиток освіти. Їхня фраза: <i>«Бізнес має служити суспільству»</i> стала принципом їхньої діяльності.	Учні слухають, роблять нотатки, ставлять запитання, аналізують приклади.	логічна, інформаційна

Богдан і Варвара Ханенки — колекціонери мистецтва, які створили музей світового рівня. Вони вкладали кошти у збереження європейського та українського мистецтва, формуючи культурну спадщину Києва.

Христина Алчевська (1841–1920)

		Українська педагогиня, громадська діячка та організаторка народної освіти, яка присвятила життя поширенню грамотності серед жінок і дорослого населення. У 1862 році в Харкові вона власним коштом заснувала приватну жіночу недільну школу, що згодом стала однією з найвідоміших освітніх установ того часу. Її діяльність підтримував чоловік — підприємець і меценат Олексій Алчевський, який фінансував освітні та культурні проекти родини. Віктор Пінчук – сучасний меценат, засновник PinchukArtCentre, який підтримує сучасне мистецтво та освітні програми. Його діяльність показує, що меценатство існує і сьогодні. 		
10 хв	IV. Практична робота (ділова гра «Рада меценатів»)	Учитель ділить клас на групи, кожна отримує роль одного з меценатів (Чикаленко, Смиренки, Ханенки, сучасний бізнесмен). Кожна група отримує умовний бюджет 100 000 грн і має вирішити, куди його інвестувати: освіта, культура, наука, соціальні проекти. Пояснює, що меценат завжди робить фінансовий вибір.	Учні в групах розподіляють бюджет, аргументують рішення, презентують «інвестиції мецената», захищають свою позицію.	кейс-метод, підприємливість
2 хв	V. Рефлексія	Світлофор настрою	Учні висловлюють власні думки, роблять висновки.	аксіологічна

		 Все було просто! Мені довелося докласти зусилля. Мені нічого не вдалося!			
2 хв	VI. Домашнє завдання	Пояснює завдання: дослідити одного українського мецената (з регіону або сучасності) та підготувати коротку презентацію або постер «Його/її внесок у суспільство».	Записують завдання, обирають мецената для дослідження.	дослідницька	